

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Komparace institucionální péče v České republice, na Slovensku
a ve Velké Británii

Klára Křížová

Bakalářská práce
2009

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra věd o výchově
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Klára KŘÍŽOVÁ**
Studijní program: **B6107 Humanitní studia**
Studijní obor: **Humanitní studia**

Název tématu: **Komparace institucionální péče o dítě ve vybraných zemích Evropy**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) Úvod - legislativa pro ČR, vývoj dětských domovů, institucionální trendy a perspektivy, současná situace, počet těchto zařízení a jejich úroveň
- 2) Slovensko - legislativa, vývoj institucionální péče, současná situace, trendy a perspektivy, počet zařízení a jejich úroveň
- 3) Velká Británie - legislativa, vývoj dětských domovů, současná situace, počet zařízení, jejich úroveň
- 4) Závěrečné shrnutí - porovnání, rozdíly a jejich možné důvody

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- 1) Matoušek, O.: Ústavní péče. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.
- 2) legislativa dostupná v dané oblasti (př. zákon o rodině, úmluva o právech dítěte, ...)
- 3) www.pestounskapece.cz
- 4) Pollachová, T.: Úmluva o právech dítěte. Ostrava: Aries, 1993.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Adriana Sychrová**
Katedra věd o výchově

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2009**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 03. 2009

.....

Klára Křížová

PODĚKOVÁNÍ:

Chtěla bych poděkovat Mgr. Adrianě Sychrové za odborné vedení bakalářské práce, připomínky, podněty, ochotu a rady, díky nimž jsem práci dovedla do podoby, v jaké ji můžete nyní vidět.

SOUHRN

Bakalářská práce se zaměřuje na problematiku institucionální péče o opuštěné děti a její vývoj v České republice, na Slovensku a ve Velké Británii. V úvodu se věnuji historickým mezníkům a vlivům, jimiž si jednotlivé státy prošly. V rámci každé země zvláště pak popisuji současný stav dětských domovů, na které se práci orientuji. Dále se zaměřuji na legislativu dostupnou v dané oblasti, významné osobnosti a problematiku institucionálních trendů a perspektiv. Tato práce zobrazuje rozdílný vývoj Velké Británie na jedné straně a České a Slovenské republiky na straně druhé.

KLÍČOVÁ SLOVA

ústavní péče, dětské domovy, legislativa, psychická deprivace

TITLE

The comparison of institutional child welfare in the Czech Republic, Slovakia and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

ABSTRACT

This bachelor thesis focuses on the problems of institutional care for abandoned children and its progress in the Czech Republic, Slovakia and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. In the introduction, I deal with historic milestones and influences which the individual states went through. I describe current state of children's homes within each country separately because my thesis is focused on this topic. Next, I concentrate on the legislation available in this field, important personalities and the problems of institutional trends and perspectives. This thesis shows the different development in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on one hand, and the Czech Republic and Slovakia on the other hand.

KEYWORDS

institutional care, children's homes, legislation, psychological deprivation

OBSAH:

1. Úvod.....	7
2. Historický vývoj péče o osiřelé děti.....	8
2.1. Starověk a středověk.....	8
2.2. Nejvýznamnější události od 16. století do 1. poloviny 19. století.....	9
2.3. 2. polovina 19. století – 1948.....	14
2.4. Po roce 1948.....	19
3. Úvod do problematiky současnosti.....	23
3.1. Ústavní péče.....	23
3.2. Dětské domovy.....	24
3.3. Psychologické aspekty.....	25
4. Česká republika.....	29
4.1. Legislativa.....	29
4.2. Významná osobnost.....	31
4.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti.....	32
5. Slovensko.....	37
5.1. Legislativa.....	37
5.2. Významná osobnost.....	38
5.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti.....	39
6. Velká Británie.....	45
6.1. Legislativa.....	45
6.2. Významné osobnosti.....	47
6.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti.....	49
7. Závěr	54
Použitá literatura.....	56
Přílohy.....	60

1. ÚVOD

Cílem práce je komparace vývoje institucionální péče o ohrožené a osiřelé děti od starověku po současnost. Z historického hlediska jsem popisovala postupný vývoj všech tří států společně, aby se vše časově prolínalo a případné rozdíly byly ihned patrné. Od konce 80. let do současnosti jsem se pak zpracovávala každý stát jednotlivě. Toto téma jsem si zvolila, protože mě na první pohled zaujalo. Podle mě by pro každý stát měla být péče o děti – budoucnost národa - jedna z hlavních oblastí, jíž se zabývá a snaží se ji neustále zdokonalovat.

Mezi zdroje, ze kterých jsem čerpala, patří dostupná odborná literatura - převážně z českého prostředí; publikace z oficiálních internetových stránek Ligy lidských práv, Poradny pro občanství, občanská a lidská práva, UNICEFu apod.; údaje statistických úřadů České republiky, Slovenské republiky a Velké Británie; časopis Sociální práce; zákony a vyhlášky vztahující se k dané oblasti; cizojazyčná literatura; materiály Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny SR. Při hledání významných osobností spojených s problematikou institucionální péče o opuštěné děti jsem využila zejména publikace Miroslava Cipra: Slovník pedagogů a Galerii světových pedagogů – všechny tři díly.

Práci předkládám tedy jako komparaci zaměřující se na vývoj péče o opuštěné děti z historického hlediska, legislativu, významné osobnosti a jejich vliv, současný stav dětských domovů a vývojové trendy.

Mezi odbornou literaturou jsem bohužel měla velké problémy sehnat publikace věnující se obsáhleji institucionální péči o dítě, respektive dětským domovům. Spíše jsem se setkávala s materiály k domovům důchodců anebo k ústavům pro děti vyžadující zvláštní léčebná nebo výuková opatření. Zmínky o historii péče o opuštěné děti na Slovensku byly také velice řídké a vzácné.

Závěr práce patří shrnutí rozdílů v jednotlivých státech a jejich případným výhledům do budoucna.

2. HISTORICKÝ VÝVOJ PÉČE O OSIŘELÉ DĚTI

Tuto kapitolu věnuji výhradně historii všech tří států – České republiky, Slovenska a Velké Británie, od starověku až do roku 1989.

2.1. Starověk a středověk

Z antiky nemáme dochované žádné zmínky o tom, že by existovala zařízení pro sirotky, ve starověku pak bylo zvykem, i přes existenci nejrůznějších zákonů zakazujících zabíjení dětí, ty nechtěné usmrcovat. Zvláštní útulky pro děti bez rodin se začínají objevovat až s příchodem křesťanství. Například vládci v Byzancii budovali tzv. orfanotrofia neboli sirotčince.¹ Ve středověku byly osiřelé děti pravděpodobně umisťovány v kláštorech či špitálech, anebo utvářely skupiny, které buď žebrały, nebo se živily drobnými krádežemi. Nevěstky řešily svou svízelnou situaci odkládáním dětí do nalezinců, které jsou ke konci 15. století vzácně doloženy – u nás například v Kolíně.²

Za předchůdce dnešních dětských domovů lze tedy považovat sirotčince a útulky, které udržovali ve středověku zpravidla šlechtici a církve. Majetní sirotci představovali ve středověku výjimku, byli předmětem úřední pozornosti, protože péče o sirotky a vdovy byla jedním ze znaků kvalitního právního řádu. „Ve starém českém zemském právu byl ochráncem urozených sirotek panovník, on byl oprávněn k jejich zplnoletění.“³ Podle Kopiczkové středověk neznal kategorii dětství a dítě tak bylo bráno jako maličký dospělí. Společnost si tehdy ještě nekladla otázky týkající se formování lidské osobnosti ani jejího vývoje.

¹ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

² KOPIČKOVÁ, B., Vstup české medievalistiky do studia dětské evropské problematiky ve středověku?

³ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K., *Radostné dětství?*, s. 286-287.

2.2. Nejvýznamnější události od 16. století do 1. poloviny 19. století

V našich historických zemích se od 16. století vedle církve angažují v zakládání ústavů pro ty, jež ztratili rodinné zázemí i obce. Za vlády Ferdinanda I. bylo totiž vydáno tzv. domovské právo (rok 1552), které ukládalo obci pečovat o své chudé.⁴ Česko a Slovensko procházely již od roku 1526 společným historickým vývojem, protože Uhry, jejichž součástí bylo Slovensko, patřily k Habsburské říši, jejíž součástí byly zase Čechy.

Ve Velké Británii se oproti středověku začali více zajímat o blaho chudých. Důkazem byly alžbětinské chudinské zákony z roku 1601. Zodpovědnost za chudobu se začala z části připisovat sociálním podmínkám a stát chtěl zajistit chudině nejnutnější živobytí. „Zajištění zaměstnanosti v alžbětinských chudinských zákonech vyjadřovalo jedno z panujících přesvědčení 16. a 17. století – že nezaměstnanost a z ní plynoucí chudoba jsou způsobeny nedostatečnou nabídkou práce.“⁵ Od této chvíle se každá obec měla postarat o své slabé a bezmocné. Osiřelé děti měla vychovat, aby si zvykly na práci. Bylo jim tedy zajištěno zaměstnání, anebo je posílali do učení. Kurátor nebo dozorce rozhodovali o tom, kde děti bydlely a ke komu šly do služby. V této službě byli chlapci využíváni zhruba do 24 let a dívky do 21 let, pokud se ovšem dříve nevdaly.⁶ Podle L. Musila Alžbětinský zákon z roku 1601 rozšířil mimo jiné odpovědnost za vnoučata na prarodiče. Šlo o to, ustálit odpovědnost uvnitř rodiny. Přijetí této veřejné odpovědnosti pak vedlo k oslabení role soukromé dobročinnosti. Chudí také dostávali obilí a otopy za přiměřenou cenu. Na počátku 16. století byla každá pomoc chudým brána jako podpora žebroty. Vina byla svalována i na již výše zmiňovanou spontánní dobročinnost. Chudinské zákony se postupem času využívaly k zastrašování a trestání místo toho, aby pomáhaly lidem bez práce. Byly totiž zřizovány nápravné ústavy, které měly sloužit nejenom nápravě, ale i jako příležitost k zaměstnání. Postupem času ale sloužily pouze k nápravě. Zřizovány byly i útulky, kde měli chudí pracovat i bydlet.

⁴ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

⁵ MUSIL, L., *Vývoj sociálního státu v Evropě*, s. 119.

⁶ Peter Higginbotham: Poor Laws. *The Workhouse* [online]. [cit. 2009-02-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.workhouses.org.uk>>

V českých zemích vznikaly první sirotčince a nalezince až po třicetileté válce, konkrétně například Vlašský špitál (roku 1575) v Praze. Po 200 let poskytoval ochranu opuštěným dětem a v roce 1773 měl téměř 1200 chovanců, jak uvádí Bubleová. „Za nejstarší sirotčinec v Čechách lze považovat ústav vybudovaný z odkazu Jana Straky z Nedabylic a Libčan a určený pro nemajetné sirotky českého šlechtického stavu.“⁷

Zajímavé informace přináší Jan Amos Komenský ve svém pojednání O sirobě. Radí zde osiřelým, aby se k Bohu neotáčeli zády, naopak aby se k němu více upnuli a trpěli a pokorně vše snášeli s neutuchající vírou v Boha, protože vše co činí má nějaký účel. Osiřelým by pak člověk měl poskytnout slova útěchy a pomoci jim. Komenský také zdůrazňuje, že podle Bible se po úmrtí rodičů otcem sirotky stává sám Bůh, který také varuje před trápením těchto dětí, protože takové chování by bylo náležitě potrestáno. „Když někdo za poručníka a ochránci má zemského krále, troufá sobě, že dobře opatřen jest a bývá. Proto že král jisté opatrovníky zříditi může, kteříž by na něj pozor dáti museli, s přísným poručením a pohružkou, aby se jinak nedálo.“⁸ Komenský také ukazuje, že osiření dětí může být i prospěšné, „...., proto že u otčimů, macech, a neb sic u cizích pod tvrdší kázní jsouce, hned z mláde se bázni, poddanosti, pracem učil a z nich čistí, povolní, vlídní, pracovití, živí, zprávní lidé bývají; ješto by rodičové milkováním a rozmazáním svým jen hýsků a povaleců z nich byli nadělali.“⁹ To že by rodiče dítěte zůstali déle naživu by podle něj vedlo jen k tomu, že by pro svého potomka nashromáždili majetek, což by zapříčinilo jenom jeho pýchu, lenost, marnivost a lakotu. Takto je tedy podle „učitele národů“ ospravedlněno Boží rozhodnutí vzít dítěti rodiče.

Ve druhé polovině 17. století převládal v Anglii názor, že z chudého člověka lze učinit zdroj, který je prospěšný národu, a proto začaly vznikat projekty dílen. V roce 1696 byl v Bristolu započat experiment, díky kterému se začala zakládat podobná zařízení ve třinácti dalších městech. Tyto útulky měly vychovávat a vzdělávat děti, zabezpečit ty, co mohou pracovat a pečovat o nemohoucí. Důležitá byla i nadále dobročinnost, pokud ovšem nedocházelo ke střetu s veřejnou politikou, pro kterou

⁷ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K., *Radostné dětství?*, s. 288.

⁸ KOMENSKÝ, J. A., *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského*, s. 355.

⁹ Tamtéž, s. 356.

toto znamenalo pouze podporu nesamostatnosti. „Vedle menších peněžních darů nebo podpor bylo převládající formou pomoci ve farnostech poskytování přístřeší.“¹⁰

Jestliže 17. století ovlivnil Komenský, tak nadcházející 18. století poznamenal výchovný román J. J. Rousseaua „Emil“. Cipro ve své Galerii pedagogů (svazek první) uvádí, že Rousseau za vhodnou považoval u malých dětí tzv. negativní výchovu, která dává přirozenému vývoji volný průchod. V souladu s názory Komenského pak zdůrazňuje, že naše společenské povolání je především být člověkem a ten, kdo je dobře vychován, nemůže špatně zastávat žádné funkce ve svém životě. V neposlední řadě také prosazoval, že dětství není jen příprava na dospělost a děti by tedy měly prožít plný a šťastný život už od samého počátku, který bude plný her a radosti. Cvičením těla pak podle Rousseaua lze dosáhnout i duševního rozvoje dítěte. Šlo tedy bezesporu o výraznou pedagogickou osobnost, která první postřehla specifickou dětskou psychiku. Rousseau podnítil svými novými myšlenkami důraz na pěstounskou péči a vlastní rodinu před odkládáním dětí do ústavů, kde v této době panovaly mimo jiné špatné hygienické podmínky.

Rousseauem se poté nechal inspirovat například Pestalozzi, významný švýcarský pedagog, díky jehož myšlenkám byly na konci 18. stol. zakládány ústavy nového typu. Zde byly děti na základě rodinného systému děleny do menších skupin.¹¹ Pestalozzi sám hledal vyváženost mezi svobodou a poslušností. Chtěl chudé a žebravé děti obklopit láskou a vytvořit si k nim otcovský vztah, který je podle něj pro výchovu důležitý. Jeho zásady byly vštípit dětem lásku a něžnost, rozšířit soucit a vypěstovat soudnost a takt.

Když se vrátíme zpět na území Rakouska-Uherska, Lenderová a Rýdl hovoří o tom, že na konci 18. století už bylo běžné, že zdravá novorozeňata zde pobývala v nalezincích jen několik týdnů. Pak je přebíraly cizí pěstounky, kterým za péči o tyto děti bylo placeno. V šestém roce života nalezenců ale tyto platby končily a děti, o které jejich pěstouni neměli zájem, se vracely do nalezince. Konkrétně ve Vlašském špitále na tom nebyli vrácení nalezenci špatně. Byli přiděleni na oddělení pro starší děti, spali ve společných ložnicích, dostávali jídlo i oblečení a směli navštěvovat ústavní dvoutřídní školu.

¹⁰ MUSIL, L., *Vývoj sociálního státu v Evropě*, s. 130.

¹¹ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*.

Matoušek v Ústavní péči zdůrazňuje, že poté co začala průmyslová revoluce (18. století), jsou lidé z ústavů v Čechách a na Slovensku využíváni v ústavních dílnách, protože představují lacinou pracovní sílu. Stát začíná zakládat ústavy nového typu a tím postupně přebírá úlohu, kterou doposud zastávala církev. „Přelidněnost průmyslových měst, žalostné poměry a bída nově se formující dělnické vrstvy způsobily, že do té doby víceméně dostačující soukromé dobročinné společnosti vzniklé z iniciativy církevních řádů a řeholí již absolutně nestačily pokrýt potřebu zaopatření chudých a zbídačených obyvatel, ...“¹² S těmito problémy se mezi jinými vysoce průmyslovými státy musela potýkat také Anglie, proto zde lze v tomto období nalézt vyšší nárůst soukromé dobročinnosti, kterou stát získává pod svou kontrolu až koncem 19. století.

Reformu chudinského zákona roku 1834 si ve Velké Británii vyžádalo rozšíření názoru, že je nesmyslné přejímat sociální odpovědnost za chudé, protože to vede k posilování jejich závislosti. Mnoho duchovních tehdy obhajovalo rozšíření soukromé a dobrovolné dobročinnosti, která podle nich představovala přirozený způsob jak čelit ekonomické nouzi. „Závislost na veřejné podpoře se v jejich očích rovnala lehkomyšlnosti, lenivosti a neřesti.“¹³ Spoléhat se ale na dobrovolnou činnost by znamenalo pro ekonomické zabezpečení na počátku 19. století odmítnout sociální odpovědnost. Řešení komise proto bylo následující: „...pomoc se sice neměla rušit, ale měla se znepríjemnit do té míry, aby se stala nežádoucí.“¹⁴ Typickým představitelem tohoto názoru byl přední ekonom N. Senior, který souhlasil s pomocí chudým pouze v případě, kdy nepředvídaná nehoda nebo omyl zabrání dotyčnému v obstarání živobytí. Příkláněl se ale na stranu sirotků a nemohoucích. Péče o dítě ale zároveň představovala záležitost spadající do odpovědnosti jedince. Podpora těm lidem, kteří nemohou pracovat měla být poskytována v naturáliích, nikoliv v penězích. Charles Dickens, anglický autor viktoriánského období, popisuje velice realisticky v úvodu svého románu *Oliver Twist* stav ústavů pro chudé a osiřelé děti v Anglii 19. století. I když jde pouze o beletrii je zde řada velice zajímavých postřehů. Například *...od dávných časů mívá většina měst, ať velkých nebo malých, totiž*

¹² MORÁVKOVÁ, J., Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století, s. 193.

¹³ MUSIL, L., *Vývoj sociálního státu v Evropě*, s. 131.

¹⁴ Tamtéž, s. 132.

chudobinec čili špitál... Sem byly děti bez rodičů po narození umístovány, ...odkázaným na milost a nemilost pánů kostelních výborů a chudinských radů,... Poté správa obce posílala děti do útulky na vychování, kde se nacházelo zhruba 20 – 30 chovanců. Vedoucí těchto zařízení přijímali děti za určitou úhradu, ale k dětem se většinou tyto peníze nedostaly ...*v okamžiku, kdy se dítěti podařilo žít z nejmenší dávky nejhübější možné stravy, jako z udělání se v osmi a půl případech z deseti stávalo, že se svěřenec buďto z bídy a zimy roznemohl, nebo vinou nedbalého dohledu spadl do ohně...jakýkoliv úkon podobný mytí byl v útulku řídkým úkazem...* Většina dětí onemocněla a umírala. Obecní výbor prováděl občasnou kontrolu útulků, ale vždy ji předem nahlásil, a proto byly děti vždy řádně upraveny. Po dosažení 9 roku byli chlapci předáváni do ústavů, kde měli za řídkou kašovitou stravu 3x denně vypomáhat s potřebnými pracemi městu. Podle Dickense to tam chodilo následovně ...*potom ho jeho strážce chvatně odvedl na velký sál, kde hoch na hrubé, tvrdé pryčně vzlykal, až usnul...všichni chudí budou mít na vybranou buďto pomaloučku umřít hladu v ústavě, nebo rychle mimo něj...Místnost, kde hoši dostávali jíst, byla kamenná haluzna s velkým měděncem na jednom konci, a z toho kotle rozdíl správců...Této slavnostní krmě dostal každý hoch polévkový koflík a nic víc...* Čím více chovanců umřelo, tím méně s nimi měl výbor starostí. Když hlavní hrdina románu, sirotek Oliver, požádal správce o přidání jídla, byl náležitě potrestán ...*Oliver zůstal v přísné samovazbě v tmavé a pusté komoře...směl každé ráno vykonávat tělesnou očistu mytím pod pumpou na kamenném dvoře pod dohledem pana Bumbly, který ho přitom chránil před nastydnutím a vléval mu do žil hřejivý pocit tím, že ho vytrvale častoval holí...přiváděli ho každý druhý den do síně, kde hoši jedli, a tam v družném kruhu dostal výprask jako veřejnou výstrahu...* Papírové kapesníčky se například k sirotkům vůbec nedostaly, to byl podle výboru příliš velký luxus pro obecní chudé ...*Prostá skutečnost byla, že Oliver, místo aby měl citu tuze málo, měl ho spíš tuze mnoho; a byl na nejlepší cestě k tomu, že vlivem špatného zacházení, jehož se mu až dosud dostávalo, na celý život propadne zvířecí otupělosti a zarputilosti.*

Když se vrátím zpět na české a slovenské území v době industrializace, tak zde to byl zejména Josef II, kdo přetransformoval různé typy tehdejších církevních ústavů (mezi jinými sirotčince a nalezince) do podoby světských zařízení. Byly zřizovány obrovské ústavy, které byly schopné pojmout až stovky lidí. Některé z těchto

ústavů se zachovaly dodnes a slouží stejnému účelu.¹⁵ Morávková uvádí, že společnost v Čechách byla ale zasažena problémy spojenými s industrializací méně a později, než tomu bylo ve Velké Británii. Myšlenkové a pracovní stereotypy lidí pracujících v ústavech zavinily, že se nám vyhnulo několik reformních vln, které v cizině podstatně modifikovaly četné veřejné instituce. „Chyběli nám příležitosti k debyrokratizaci a dehierarchizaci organizací, máme je až dnes; a nejsou snadnou záležitostmi ani pro personál, ani pro klienty.“¹⁶

2.3. 2. polovina 19. století - 1948

V Anglii se problémy zanedbaných a ohrožených dětí začaly řešit dříve než například v Čechách nebo na Slovensku a zejména za přispění veřejné dobročinnosti. Úroveň uvědomělosti v otázce ohrožených dětí byla v Anglii nesrovnatelně vyšší. V druhé polovině 19. století nejevila česká veřejnost zájem angažovat se v podobných otázkách. Dalo by se to vysvětlit teprve se formující národní identitou. Ta zatlačila podobné činnosti tohoto odvětví do pozadí a také Čechů, kteří by měli v rukou dostatek většího kapitálu, bylo poměrně málo.

Zatímco někdejší péče o chudé měla spíše „potlačující“ ráz, sociální péče stále více uplatňovala prevenci. Již od roku 1851 členky Spolku sv. Ludmily v Čechách udílely podpory hlavně vdovám a sirotkům. Později začala soukromá dobročinnost žádat i stát o spolupráci při ochraně dětí a stát na to postupně přistoupil.¹⁷ Roku 1842 představoval také vydatnou pomoc Spolek ku blahu nuzných dítek, který hledal pro osiřelé a opuštěné děti spolehlivé rodiny a také přispíval na jejich potřeby, jak uvádí Lenderová a Rýdl.

V Anglii byly zase kromě rozmanitých menších ústavů od roku 1857 zakládány tzv. Industrial Schools, které sloužily k výchově a řemeslnému výcviku dětí pod 14 let. Jednalo se zejména o potulující se děti, žebravé a opuštěné. Na přelomu 19. a 20. století jich bylo už 142 a měly přes 25 000 chovanců.¹⁸

¹⁵ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

¹⁶ Tamtéž, s. 45.

¹⁷ MORÁVKOVÁ, J., Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století.

Na českém území položil právní základy péče o opuštěné a osiřelé děti říšský obecní zákon z roku 1862 (č. 18 Řz). Obcím se v něm ukládala povinnost starat se o osoby, které se o sebe nemohly postarat samy z důvodů chudoby, nemohoucnosti, osiření nebo odložení.

„Posledním důležitým chudinským zákonem, z kterého se vycházelo až do celkové reformy sociální péče v roce 1947, byl všeobecný občanský zákon z r. 1868 o *opatřování chudých či osiřelých neb jinak opuštěných dětí, aby byly vychovány a staly se způsobilými výdělku*. Tyto zákony zapříčinily, že největší tlak spočíval na obcích, které už i tak byly přetíženy dalšími povinnostmi a daněmi. Obce měla podporovat a s nimi spolupracovat soukromá dobročinná zařízení, kterých však bylo na konci 19. století minimum.“¹⁹ Obcím měly pomáhat také okresy, které měly zřizovat i financovat ústavy. Spolupráce se Zemským výborem, který byl nadřazeným orgánem okresů, byla z této strany ale také neúčinná. Tato situace trvala až do prvních dvou desetiletí 20. století, ve sféře sociální péče o děti a mládež se tou dobou začal utvářet organizovaný systém. Obce se měla i nadále postarat mimo jiné o děti osiřelé a opuštěné.

Hlavním zájmem filantropů v Evropě – ve Velké Británii, na Slovensku i v Čechách – ke konci 19. století bylo oddělit osiřelé, nalezené a hmotně zanedbané děti od dětí zanedbaných už i mravně. Nebyly tu ale instituce, které by dohlížely na samotné umístění sirotků a opuštěných dětí. V Čechách a na Moravě k roku 1883 existovalo 21 soukromých i veřejných sirotčinců. Zde bylo umístěno 464 chlapců a 344 dívek, což ale nemohlo ani zdaleka odpovídat potřebě země, která tehdy měla 5 560 819 obyvatel. „Moderní pedagogika se dlouho zabývala především použitelnými výchovnými modely, zajímaly ji otázky mravní výchovy pojímané z aspektu ‚normy‘. Koncentraci na patologii dětství umožnila modernizující se filantropie (léčba nikoli následků, ale příčin) a pak především rozvíjející se sociologie, vědecký obor, který se zrodil právě v 19. století. Její spojení s moderní pedagogikou, případně pediatrií, poskytlo pro patologii dětství teoretická východiska.“²⁰

¹⁸ FOUSTKA, B., *Péče o dítě*.

¹⁹ MORÁVKOVÁ, J., Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století, s. 200.

²⁰ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K., *Radostné dětství?*, s. 266.

„Péče státu měla tedy pouze povahu dobrovolné, subsidiární pomoci, kdy vláda subvencovala a organizovala různá zařízení na ochranu mládeže, jež ale byla vydržována a spravována jinými činiteli. V roce 1902 vznikl sirotčí zemský fond, který uděloval příspěvky na péči pro osiřelé, opuštěné a zanedbané děti.“²¹ Tím se u nás péče o sirotky povznesla a začal vzrůstat i počet sirotčinců. První zkušenosti pak přiměly tento fond vyvolávat dobrovolníky z řad obyvatelstva, kteří měli pomáhat okresním úřadům. Od roku 1904 tyto hloučky dobrovolníků dostaly název Okresní komise pro péči o mládež a v zastoupení úřadů přebíraly dohled nad dětmi, které potřebovaly pomoc.

V Anglii byl na začátku 20. století zaveden pojem „state-child“ (státní dítě). Odráží se v něm sociální svědomí národa, který zajišťoval soustavnou péči opuštěným dětem. U nás se v této době daly vídat žebravé děti chodící od domu k domu a prosící o teplé jídlo. Foustka ve své dobové práci upozorňoval na to, že by bylo zapotřebí u Čechů více rozvinout sociální smysl.

Roku 1908 bylo ve Vídni založeno Ústředí péče o mládež, které organizovalo a sdružovalo pobočky péče o mládež v celém rakouském mocnářství. Samostatné české ústředí, jak uvádí Bubleová, bylo nazváno Česká zemská komise pro péči o mládež. Subvenci ale naše úřady od Vídně nedostávaly, nejvíce se v tomto směru zapojili občané, kteří prostřednictvím sbírek a členských příspěvků hradili výdaje úřadů poskytujících pomoc opuštěným dětem.

Česká zemská komise měla na starost i ústavy pro opuštěné děti. Touto činností se nejvíce zabývala během 1. světové války, protože výrazně přibývalo tisíce válečných sirotek. Lidé z ústředí i v okresech pomáhali, jak nejvíce mohli. Předseda Dr. Tůma pak mohl na valném shromáždění České zemské komise v roce 1918 prohlásit: „... Český národ přes nepříznivé poměry předstihl dosaženými výsledky svého myšlení a své práce v tomto oboru všechny ostatní národy rakouské a prokázal jako v jiných oborech lidského snažení i v této činnosti svou všestrannou kulturní vyspělost ...“²²

Po vzniku samostatného Československa byla ochrana sirotek svěřena Okresním komisím a jejich generálním poručníkům (osoby prověřené soudy zastupující

²¹ MORÁVKOVÁ, J., Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století, s. 201.

²² MUSIL, J., *Cyril Stejskal – Život a dílo*, s. 60.

právní a výchovné zájmy dítěte). Tyto instituce byly posléze přejmenovány na Okresní péče o mládež a staly se výkonným orgánem. Veškeré pravomoci ohledně sociální péče o mládež byly dány do rukou zejména sociálních tajemnic, učitelů a četníků. Ti byli ale důkladně vybíráni na základě osvědčení a museli být dobře vyškoleni.²³ Musil, J. uvádí, že po válce si lidé ještě plně neuvědomovali stinné stránky dlouhodobého pobytu v ústavu pro duševní vývoj dítěte, ale přesto se již tehdy Dr. Kallab, jednatel České zemské komise, který upřednostňoval pěstounskou péči, zasadil o vznik rodinných kolonií. Tyto české kolonie pak byly první svého druhu v celém Rakousku. Pilířem záchranné péče o mládež bylo od samého počátku naše učitelstvo, protože to stojí v životě dětem nejbliže.

Roku 1921 byly vydány ministerstvem sociální péče jednotné stanovy péče o mládež v Čechách. Ve 30. letech pak důsledkem toho došlo ke změnám, Česká zemská komise byla přejmenována na Zemské ústředí péče o mládež v Čechách a vznikl také Svaz československé péče o mládež.²⁴ Okresní péče o mládež, které Zemské ústředí koordinovalo, pečovaly o mládež tím, že vyhledávaly sociální případy, prováděly komplexní vyšetření a následně rozhodovaly o nejvhodnějším způsobu pomoci. „Tuto činnost vykonávaly speciálně školené odbornice – tzv. sociální tajemnice. Dobrovolní pracovníci se zabývali zejména propagační činností, zabezpečením finančních zdrojů a různými dobrovolnými akcemi.“²⁵ „Společným rysem všech reformátorů, zemských i soukromých institucí a spolků byla snaha zachránit, co se dá: vyjmout sociálně postižené či ohrožené děti z rizikového prostředí, podchytit ‚děti nikoho‘ a pokusit se o jejich integraci do normálně fungujícího společnosti.“²⁶ 20. století byla u nás péče o opuštěné děti již zcela organizovaná, soustavná i odborně řízená. Existovaly zde tři kategorie institucí:

- a) instituce veřejnoprávní – v majetku státu, okresů či obcí,
- b) instituce polooficiální – dobrovolné spolky (spolupracovaly s veřejnými institucemi),
- c) instituce soukromoprávní – dobrovolná práce spolků a sdružení.

²³ BUBLEOVÁ, V., Historický vývoj péče o opuštěné děti.

²⁴ MORÁVKOVÁ, J., Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století.

²⁵ BUBLEOVÁ, V., Historický vývoj péče o opuštěné děti, s. 47.

²⁶ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K., *Radostné dětství?*, s. 307.

V roce 1931 spravoval stát v Čechách 60 okresních dětských domovů a okresy 24 okresních sirotčinců. Na Slovensku byly v roce 1931 tři státní dětské domovy, určené pro děti zanedbané a opuštěné. Spadaly pod správu ministerstva sociální péče a nacházely se v Košicích, V Rimavské Sobotě a Mukačevu. Pro mládež osiřelou byl pak určen státní sirotčinec ve Slovenském Lupči.

Obce tehdy poskytovaly nejnужnější obživu a pomoc. Bohatší obce si mohly dovolit zřizovat opatrovny, ochranovny a denní útulky pro děti, velká města pak měla na starost spravovat sirotčince, dětské domovy, útulky atd. Dětské domovy byly pouze přechodnými, výpomocnými zařízeními, kde měly děti možnost se zotavit jak tělesně, tak duševně a osvojit si základní hygienické návyky. Nic trvalého a dlouhodobého. Sociálním pracovníkům byly známy negativní důsledky pobytu dítěte v ústavu, které způsobovaly poruchy osobnosti, deprivaci a jiné vývojové poruchy. Kapacita dětských domovů nesměla přesáhnout 20 míst, aby měl ústav rodinný charakter. V roce 1935 dle Bubleové spravovaly Okresní péče na našem území už 130 sirotčinců. Budovaly síť dětských domovů pokrokověji, a proto se upustilo od starého názvu sirotčinec. V období mezi válkami byly budovány převážně domovy rodinného typu, kde se nacházelo 15-25 dětí. V Anglii se zase rozšířily tzv. samostatné velké rodiny, které žily buď v domcích anebo činžovních bytech a manželé se tu starali zhruba o 10 dětí.²⁷

Rozvoj vzniku nových dětských domovů se v Československu zbrzdil světovou hospodářskou krizí, která začátkem 30. let značně zkomplikovala podnikání a k vidění u nás bylo roku 1935 jen 17 dětských domovů. Začátkem okupace můžeme v Čechách pozorovat nový nárůst počtu dětských domovů – v roce 1942 tedy 24, a to bez dětských domovů na zabraném území, a na Moravě pak 57 dětských domovů. Ve stejném roce byl ale také bohužel okupačními úřady vyhlášen všeobecný zákaz staveb. To pro děti odcházející z dětských domovů znamenalo cestu buď zpět k rodině, do pěstounské péče či adopce, anebo do ústavů pro starší ročníky.²⁸ Od 2. světové války tedy v Anglii přibýly kromě rodinných dětských domovů starajících se průměrně o 10 dětí i osady National Children's Homes, kde se nacháze-

²⁷ BURIÁNOVÁ, J., ŠVANCAR, Z., *Speciálně-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy.*

²⁸ MUSIL, J., *Cyril Stejskal – Život a dílo.*

lo 100 – 300 dětí. Ty pak byly rozděleny do skupin od 7 do 10 dětí, ve kterých působila sestra a pomocná vychovatelka, jak uvádí Langmeier a Matějček.

Po válce se české a slovenské dětské domovy z charitativních sociálních institucí staly zařízeními výchovnými a byly začleněny do školské soustavy.

2.4. Po roce 1948

Po zrušení Zemského ústředí péče o mládež a Okresních komisí péče o mládež u nás v roce 1949 přešly veškeré pravomoci na státní orgány – ministerstva. V Československu byla na nátlak sovětského systému v rámci péče o opuštěné děti přijata koncepce kolektivní výchovy. Dětské domovy byly rozděleny podle věku dětí, izolovány od okolního světa v opuštěných lokalitách a nejčastěji v zestátněných zámcích a kláštrech. Ústavy neměly možnost spolupracovat, protože do 3 let mělo správu na starost ministerstvo zdravotnictví, nad 3 roky zase ministerstvo školství a tento komplikovaný stav existuje dodnes. Na děti negativně asi nejvíce působila častá migrace mezi ústavy a proměnlivost personálu. To mělo za následek zlikvidování dosavadní jednoty účinné péče o opuštěné děti u nás.

„Tato skutečnost byla v ostrém protikladu s novými západoevropskými poznatky o vývoji dítěte, zvláště pak s formulací teorie deprivace (Bowlby, Ainsworthová, Goldfarb aj.). O tyto vědomosti se sice naše péče o děti za 1. republiky opírala, ale politická orientace naší společnosti po roce 1948 zamezila dalšímu rozpracování a pokračování v systému péče o opuštěné děti, který měl všechny předpoklady rozvíjet se podobným směrem, kterým se ubíraly vyspělé evropské sociální systémy.“²⁹ Do 50. let byl tedy vývoj v Československu podobný jako v jiných zemích evropského kontinentu. Před 2. světovou válkou byly dětské domovy většinou malé, se smíšenými skupinami a měly víceméně rodinný charakter. Válka pak přerušila veškerý výzkum v oblasti péče v Evropě. Po válce se v Anglii Bowlbyho vlivem začínají rušit velké, neosobní ústavy a upřednostňuje se výchova v náhradních rodinách. V Československu dochází k naprostému opaku. Vlivem komunismu je kladen důraz na kolektivní cítění a tudíž i výchovu. Malé ústavy se ruší, místo nich jsou bu-

²⁹ BUBLEOVÁ, V., Historický vývoj péče o opuštěné děti, s. 50-51.

dovány velké, věkově odstupňované. V 50. letech byla také zrušena v Československu pěstounská péče kvůli kritice svých nedostatků, obnovena byla až v roce 1973. Adopce sice stále možná byla, rozvoje dosáhla ale až v roce 1957. Teprve v 60. letech se mohl nový systém péče o opuštěné děti v Československu podrobit kritice. Děti byly velice často opožděné a stávaly se z nich disharmonické osobnosti, které se obtížně společensky zařazovaly. I když se u nás už od 50. let ozývaly slabé hlasy poukazující na neefektivitu ústavů, až dlouhodobý výzkum Langmeiera a Matějčka vedl k prověření praktické účinnosti systému a poukázal na jeho neefektivitu.

Prvním pozitivním výsledkem kritiky dosavadního systému bylo zavedení zákona o osvojení z roku 1957 a zákona o rodině v roce 1963. Ohrožené děti tak získaly právní ochranu a diferencovanější přístup v systému náhradní výchovné péče. Díky tomuto zákonu se dostalo konečně patřičné pozornosti adopci namísto budování dětských domovů uplatňujících kolektivní výchovu (věkově jednotné skupiny). Celý proces byl v tehdejší Československé socialistické republice zjednodušen na třídění a přidělování dětí do ústavů než na odborné zajištění jejich budoucího osudu. Děti dělili do domovů podle jejich věku (kojenecké ústavy, dětské domovy od 1-3 let a od 3-6). Pro sociální administrativu tak bylo umístování dětí do ústavů jednodušší a přehlednější než adopce. Děti takto ale procházely několika různými prostředími a vychovatelé se jim neustále měnili a ony nemohly navázat žádné trvalejší citové vztahy.

V několika následujících letech pak došlo k pozoruhodnému vývoji. Na jedné straně se podstatně rozmnožily možnosti, na druhé straně však stejnou měrou vzrostly nároky na odbornou připravenost sociálních pracovníků i jejich odpovědnost. „To, co bylo dříve administrativním ‚poukazováním‘ dítěte do ústavu, stává se dnes náročným komplexním hodnocením případu dítěte i jeho rodiny do hloubky i do šířky, z celé životní minulosti do daleké budoucnosti.“³⁰

Buriánová a Švancar uvádí, že v roce 1970 přišlo ministerstvo školství ČSR s novou koncepcí dětských domovů, která znamenala zkvalitnění materiálu, sociálních i personálních podmínek (prohlubování vztahů mezi vychovateli a dětmi, snížení počtu dětí ve výchovných kolektivech, umístování sourozenců pohromadě, při

³⁰ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*, s. 350.

zařazování dětí se dbalo na přísnou individualitu jedince) a především zamezila častým a nežádoucím přesunům dětí.

Organizační směrnice pro dětské domovy a ostatní výchovná zařízení z roku 1972 přinesly další důležitou změnu v organizaci ústavního zařízení u nás – věk odchodu dětí z dětského domova byl prodloužen z 15 do 18 let. V roce 1978 k tomu přibyla směrnice, která umožňovala prodloužit délku pobytu v dětském domově do ukončení příprav na zaměstnání, a opatření, které určovalo orgánům péče o dítě sledovat ještě 2 roky po odchodu z domova další osudy těchto dětí.

V 70. a 80. letech v Československu nastal problém s formou řízení péče o opuštěné děti. Tento systém měly v kompetenci státní orgány a ty ovlivňovaly personální obsazení institucí náhradní rodinné péče, aby bylo ve shodě s kádrovými požadavky výkonných orgánů. Ke zhoršení situace přispěl také nekvalitní výchovně vzdělávací systém. „Ústavní výchova byla rovněž předurčena k pouhému suplování rodiny v oblasti tělesné, hygienické a zdravotní výchovy dětí. Péče o opuštěné děti byla přímo úměrná kvalitě lidí, kteří se o ně starali a rozhodovali o nich.“³¹

Ani sociální pedagogika jako samostatná vědní disciplína se u nás nerozvíjela. V 70. a 80. letech lze nalézt jen ojedinělé pokusy o vzkříšení této problematiky. V evropském kontextu jsme v rámci vývoje sociální pedagogiky stagnovali a nevzniklo tady ani na Slovensku žádné ucelené dílo z této oblasti. Zlom přinesla až společenská změna roku 1989.³²

Podle Morávkové bývá 20. století někdy nazýváno stoletím dítěte, protože v něm byly přijaty tři důležité dokumenty mezinárodní úrovně – Charta práv dítěte (rok 1924), Konvence o právech dítěte (rok 1959) a *Úmluva o právech dítěte* (dále jen *Úmluva*). Ta je jedním z hlavních dokumentů, starajících se o dětská práva. Vstoupila v platnost 20. listopadu 1989. Pro tehdejší Českou a Slovenskou Federativní Republiku vstoupila v platnost až 6. února 1991. Státy ratifikací *Úmluvy* vyjádřili své odhodlání podporovat sociální pokrok a zlepšovat životní úroveň. Státy *Úmluvy* musí mít také na paměti ustanovení *Deklarace sociálních a právních zásad*, kde se bere zvláštní ohled na vnitrostátní a mezinárodní úpravu umístování dětí do institucí náhradní péče. Z hlediska tématu mé práce je důležité vyzdvihnout, že každé dítě má podle *Úmluvy*:

³¹ BUBLEOVÁ, V., Historický vývoj péče o opuštěné děti, s. 51.

³² KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*.

- být předním hlediskem jakékoliv činnosti týkající se dětí uskutečňované veřejnými (státní) nebo soukromými (neziskové) zařízeními sociální péče,
- právo na zvláštní ochranu od státu v případě, že je zbavené rodinného prostředí (náhradní péče); při volbě řešení je nutno brát ohled na žádoucí kontinuitu ve výchově dítěte (etnický, náboženský původ atd.),
- právo požívat plného a řádného života v podmínkách zabezpečujících důstojnost, podporujících sebedůvěru a umožňujících aktivní účast dítěte ve společnosti,
- právo - když bylo svěřeno příslušnými orgány do péče, ochrany nebo léčení tělesného či duševního zdraví náhradnímu zařízení - na pravidelné hodnocení zacházení s dítětem a všech dalších okolností spojených s jeho umístěním,
- právo zabezpečení od státu, aby instituce, služby a zařízení odpovědné za péči a ochranu dětí odpovídali standardům stanoveným kompetentními úřady,
- právo, aby stát zabezpečil rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti.³³

Tato úmluva ovlivnila další změny v oblasti péče o dítě. Byly stanoveny podmínky, které státy ratifikující tento dokument musely a musí dodržovat. To znamenalo hlavně posun pro Českou a Slovenskou republiku, které tak mohly oživit dění na domácí scéně.

Shrnutí: Česká a Slovenská republika procházely společným vývojem od roku 1526, přes Rakousko-Uherskou monarchii až ke spojení obou celků v jeden stát po 1. světové válce. To trvalo až na období 2. světové války do roku 1989, což se také odráží na jejich podobném vývoji. Velká Británie tyto obě země předstihla jak v míře sociálního cítění, které zde má dlouhou tradici, tak v míře pokroku. Česko a Slovensko asi nejvýrazněji ztratily krok s Velkou Británií po 2. světové válce, kdy komunismus rozšiřující se do Československé republiky zamezil další rozvoj oblasti péče o dítě.

³³ POLLACHOVÁ, T., *Úmluva o právech dítěte.*

3. ÚVOD DO PROBLEMATIKY SOUČASNOSTI

V předešlé kapitole jsem nastínila historický vývoj. Nadále se budu věnovat současné situaci, a proto na základě pedagogické literatury uvedu a stručně přiblížím některé základní pojmy z oblasti institucionální péče o ohrožené děti jako je ústavní péče, dětské domovy a psychologické aspekty s tím související.

3.1. Ústavní péče

„Ústavní výchova je opatření nařizované soudem v občanskoprávním řízení podle zákona o rodině nezletilým do osmnácti let.“³⁴ Dochází k tomu, pokud rodiče nejsou schopni zajistit dostatečnou výchovu dítěte. Nejde o opatření trestní, naopak je zde důležitý prvek prevence. „Trvá tak dlouho, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do dosažení plnoletosti, není-li soudem ve výjimečných případech o rok prodloužena.“³⁵

Pod pojmem ústav si lze představit skupinu profesionálních zaměstnanců, kteří pečují o skupinu klientů. Personál je zde zaměstnán jako v jakékoliv jiné organizaci a ústav je pak dočasnou nebo trvalou náhradou domova. Dítě pro svůj zdravý vývoj a růst potřebuje zejména stálé prostředí, které jej chrání před vnějším chaotickým světem. Ústav je vždycky pokusem o umělý domov, který má vnitřní řád složený z pozitivních i negativních sankcí a také z hierarchie společenských pozic.

Jedno z nejzávažnějších rizik ústavní péče představuje tzv. hospitalismus, což je stav, kdy se klient natolik přizpůsobí umělým ústavním podmínkám, že poté není schopen adaptovat se na běžný, civilní život. Pro takové klienty je jednodušší orientovat se v omezeném prostoru ústavu a jeho nejbližším okolí. Vnější svět je pro ně nepřehledný.³⁶

³⁴ BURIÁNOVÁ, J., ŠVANCAR, Z., *Speciálně-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*, s. 11.

³⁵ Tamtéž, s. 11.

³⁶ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

3.2. Dětské domovy

„V každé společnosti a v každé době je určitý počet dětí, o které se jejich rodiče nemohou starat nebo nechtějí starat, anebo z nějakého důvodu není žádoucí, aby se starali. Úkolem společnosti pak je zajistit takovým dětem co nejlepší náhradní výchovnou péči, aby z nich vyrostli lidé, kteří jsou přínosem a nikoliv přítěží ve společné práci a snažení.“³⁷ Pobyt v dětském domově by měl jednotlivce vybavit schopnostmi po odchodu z domova vést samostatný život, případně si i založit vlastní rodinu.

Na začátku 70. let 20. století došlo k určitým změnám ve složení dětí, které jsou opouštěné, protože poklesem úmrtnosti lidí středního věku ubylo i sirotků, hospodářská bída už také nepřichází v úvahu a zlepšilo se právní i společenské postavení nemanželských dětí. Přibylo ale naopak tzv. sociálních sirotků – rodiče je hrubě zanedbávají, uvádí Langmeier a Matějček. Stát prostřednictvím dětských domovů zajišťuje náhradní výchovnou péči nezletilým osobám, které nemohly být osvojeny ani předány do pěstounské péče. Největší vzor pro dětský domov představuje rodina, která může dětem nejlépe zajistit jejich správný vývoj.

Vychovatel, neboli sociální pedagog, má pak ve výchovných zařízeních na starosti zajištění primární péče (náhrada role rodičů, projevy empatie, podpora), živou dynamickou skupinovou práci (kooperace se všemi obyvateli zařízení, řešení konfliktů, skupinové učení), využití činností pro vzdělávání a přípravu na profesi (sdílená zkušenost, odborný výcvik a další rozvoj) a také plánování terapie (hledání efektivních metod pro ústavní prostředí, rozhovor o životním prostoru – popis interakcí mezi dítětem a konkrétním dospělým, emoční balíček pomoci – zmírnění hněvu a pocitů viny u dítěte).³⁸ S úspěšnou realizací výchovných metod souvisí neoddelitelně vnitřní vybavení domovů, členění prostoru, podmínky k volnému projevu dětí, k rozvíjení individuálních schopností a zájmů, možnosti k volnému sdružování ve skupinách, navazování přátelských vztahů a také intimita soukromí. Tyto otázky je možné úspěšně řešit tehdy, je-li v trvalých zařízeních méně dětí. Ohledně vzdělávání je pro děti z dětských domovů mnohem lepší, když navštěvují nejbližší školu. Nepřicházejí tak o styk s reálným vnějším světem. Jak ale Matoušek

³⁷ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*, s. 349.

³⁸ KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*.

popisuje v Ústavní péči, problém může nastat, pokud děti z normálních rodin nejsou schopny přijmout ty ústavní.

Druhy dětských domovů:

- internátního typu – pro krátkodobý pobyt s perspektivou návratu zpět do vlastního rodinného prostředí; výchovná skupina nejvýše patnáctičlenná,
- rodinného typu – předpokládá se dlouhodobý pobyt; 2 – 10 rodinných buněk s věkově heterogenním kolektivem dětí a 2 stálí vychovatelé (mohou být i manželé).

Přechod mezi rodinou a dětským domovem představují dětské domovy upravené podle klasických bytů. Jde o dětský domov s profesionálními vychovateli (2 – 3) a děti ve skupinách, které se odlišují věkem i pohlavím, bydlící v bytové jednotce uvnitř ústavu. V těchto zařízeních není vhodné soužití kojenců s dětmi staršího školního věku, proto jsou zde jen starší děti.

3.3. Psychologické aspekty

Zdravý rozvoj osobnosti člověka ovlivňují jak vrozené dispozice, tak působení vnějšího prostředí. Každý člověk sice reaguje na podmínky vnějšího prostředí jinak, ale celkově lze říci, že základem zdravého vývoje a rozvoje osobnosti je uspokojení důležitých životních potřeb. Člověk se snaží přizpůsobit vnější prostředí svým potřebám, pokud to ale nejde, dochází k neuspokojení a deprivaci. „Následky deprivace jsou nejtěžší v případě neuspokojení potřeb v útlém dětském věku.“³⁹

Děti potřebují ke zdravému vývoji zejména lásku, vřelost, sympatii a citovou podporu. „Méně však už se ví o tom, že lidé, kteří byli postiženi psychickou deprivací v dětství, často vyrostou v osobnosti zvláště ochuzené v citové oblasti, takže nejsou dobře schopni lásku ani dávat ani přijímat. Platí to o lásce milenecké a ~~manželské, ale také o lásce k dětem.~~“⁴⁰

³⁹ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007, [cit. 2009-01-19]. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.

⁴⁰ MATĚJČEK, Z., *Co děti nejvíc potřebují*, s. 26.

Pokud dítě dostává od svého okolí dostatek lásky, ustupují do pozadí potřeby jako například nedostatek hraček, výchovy či vzdělání. Při nedostatku citového vztahu dítě prožívá nejistotu a pocit nedostatečného bezpečí. Děti bez vztahů k matce, bez citů ke komukoliv nejsou schopny navazovat přátelství, při výuce nejsou schopny se soustředit, jsou nepřístupní a domluvy na ně nemají žádný vliv. Jediným možným řešením deprivace je prevence, což v tomto případě znamená umístit děti do prostředí, ve kterém nebude docházet k jejich psychické deprivaci – náhradní péče.

Děti podle Bowlbyho nejsou schopny nezávislého života a rodina by jim měla poskytovat 2 věci: za prvé ochranu před nebezpečím a za druhé vhodné prostředí, ve kterém by se mohly vyvinout po stránce psychické, mentální a sociální. „Umístěním dítěte do ústavního zařízení dochází k vytržení dítěte z jeho přirozeného prostředí a tím jeho omezení v přirozených sociálních podnětech. Tak je znemožněno přirozené vytváření identity dítěte a přebírání přirozených sociálních rolí, přirozených pozic, uznání jeho kompetencí získaných prostřednictvím vlastní aktivity ve vývojově se rozšiřujících sociálních situacích a rolích.“⁴¹

„Dítě si nemůže osvojit žádoucí dovednosti, postoje a hodnotovou orientaci, aniž by nebylo vystaveno trvalému působení angažovaných dospělých pečovateli. Je velmi obtížné, aby se děvče stalo ženou, nemá-li denně na očích dospělou ženu, a totéž platí pro chlapce.“⁴² Základní psychické potřeby důležité k tomu, aby se dětská osobnost vyvíjela zdravě, jsou následující: potřeba určitého množství a kvality vnějších podnětů, potřeba určité stálosti a řádu, potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, potřeba identity (zdravé vědomí vlastního já) a potřeba otevřené budoucnosti. Tuto poslední potřebu si děti ale uvědomují až poté, když z dětského domova přejdou například do náhradní péče – pro ně nedeprivačního prostředí, kde jsou jejich potřeby uspokojovány mnohem lépe. Až pak se zajímají o svou minulost, odkud přišly apod.

Psychická deprivace se nejvíce objevuje u dětí, které jsou v ústavní péči, a proto se chvíli dokonce uvažovalo o zrušení dětských domovů. Ale naštěstí se prokázalo, že zlepšením podmínek v jednotlivých ústavech lze nepříznivým vlivům přede-

⁴¹ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007, [cit. 2009-01-19]. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.

⁴² MATOUŠEK, O. a kol., *Metody a řízení sociální práce*, s. 183.

jít. Jednu z hlavních mezer představuje problém, že se přesně netuší, jak by se měla chovat osoba, která v ústavu nahrazuje dítěti matku, aby mu poskytla to, co potřebuje. V takovýchto případech spoléháme stále nejvíce na instinkt. Prvním praktickým požadavkem je, aby umístování dětí v ústavech bylo až krajní opatření, když už nezbyvá žádná jiná alternativa. Celkově je nutné přihlížet při umístování dětí do dětských domovů k těmto faktorům:

- *věk dítěte* - situace pro malé dítě je v ústavech náročnější,
- *tělesný a duševní stav* – v případě psychických poruch je umístění v dobrém dětském domově užitečné, děti mají možnost se svým defektem dál žít dětský život,
- *rodinná situace* – umístování sourozenců pohromadě; důležité umístění, aby dítě mohlo případně udržovat styk s rodinou a někdy je zase naopak lepší, aby dítě bylo od rodiny co nejdále kvůli procesu převýchovy,
- *předpokládané trvání ústavního pobytu* – dítě, které se má brzy vrátit do své rodiny, nemá v domově vázat žádné těsné citové vztahy, naproti tomu při dlouhodobém umístění je nutné zajistit vše potřebné k úspěšnému výchovnému postupu.⁴³

Dříve představovaly problém osobnostní charakteristiky chovanců, které nebyly úplné, protože chyběla vyjádření od psychologů a sociálních pedagogů. Někdy je nahrazovalo vyjádření ze školy, kde se ale hovořilo pouze o prospěchu a chování, nikoliv o tolik potřebné osobní charakteristice a lékařské zprávy bývaly neúplné.

„Ke klasickému obrazu psychické deprivace malého dítěte zpravidla patří výrazné vývojové opoždění řeči. Kromě těžké patlavosti, která bývá patrná zvláště u ústavních dětí, je nápadné zejména opoždění ve skladbě a obsahu řeči.“⁴⁴ Může docházet také k opožděným sociálním a hygienickým návykům, jež si děti osvojují díky blízkému kontaktu s dospělými, k opožděnému vývoji jemné motoriky. Emoční nevyspělost se pak projevuje otupělostí nebo naopak afektivními výbuchy.

Typologie následků psychické deprivace u dětí vyrůstajících v dětských domovech:

⁴³ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*.

⁴⁴ MATOUŠEK, O. a kol., *Metody a řízení sociální práce*, s. 213.

- *typ normoaktivní*, - „oblíbené“ děti, které si mezi zaměstnanci najdou obdivovatele, působí vyrovnaně, ale pod tlakem změny vnějších podmínek se mohou lehce zhroutit,
- *typ hypoaktivní či útlumový* - reagují sníženou aktivitou, jsou apatické,
- *typ sociálně provokativní* - děti, které provokují, vyrušují, mohou být i agresivní, jsou-li s vychovatelem samy, je jejich chování naprosto opačné,
- *typ charakterizovaný náhradním uspokojením potřeb* - děti, které se snaží o náhradní uspokojení svého hladu na nižší úrovni = přejídání, agresivita, šikanování, žalování, trápení zvířat.⁴⁵

Náprava psychické deprivace je možná při zaměření na úrovně postižené deprivací. Dítěti by mělo být poskytnuto to, čeho se mu nedostává. Přípravě na nápravu by se měli věnovat povolání odborníci. Porozumění je jedna z nezbytných podmínek vedoucích k účinné podpoře a pomoci. Významnou složku denního režimu v dětských domovech by měl tvořit také sport. Dlouhodobé provozování sportu má totiž kladný vliv na tělesný i psychický stav jedince.

Jedním z hlavních znaků ohroženého dítěte je, že si svou znevýhodněnou situaci nevolí dobrovolně, ale je do ní vrženo a nemůže se samo, až na výjimky, z těchto podmínek dostat. Prvním krokem sociálních pracovníků při styku s ohroženými dětmi, je posoudit jejich situaci. Jde o složitou záležitost, kde se berou v úvahu hlediska medicínská, psychologická, sociální i sociálně-právní. Sociální pracovník by měl sestavit tým z odborníků, kteří mu pomohou případ řešit. „Spolu s nimi by měl na závěr stanovit komplexní sociální diagnózu, prognózu, navrhnout postup a alternativy řešení a případné terapie nebo rehabilitace.“⁴⁶

Shrnutí: Nejvhodnější v životní situaci dítěte ohroženého ztrátou rodiny je opět rodinný model péče. Dnes se hovoří o náhradní rodinné péči s příklonem k profesionální pěstounské péči jako ve Velké Británii. Z výše uvedených důvodů jsou z ústavů zřizována výhradně malá zařízení rodinného typu, kde může být dětem věnována dostatečná pozornost a péče pro jejich všestranný rozvoj.

⁴⁵ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007, [cit. 2009-01-19]. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.

⁴⁶ MATOUŠEK, O. a kol., *Metody a řízení sociální práce*, s. 203.

4. ČESKÁ REPUBLIKA

Každému státu nyní věnuji samostatnou kapitolu, ve které se ve zkratce zmiňuji, jak vypadá současná situace (legislativa, počty dětských domovů) a popisuji zde i významné osobnosti, jenž se zabývaly výchovou chudých a opuštěných dětí.

4.1. Legislativa

Zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.) – upravuje v souvislosti s institucionální péčí o dítě zejména vztahy mezi dětmi a rodiči, rodičovskou zodpovědnost (i její omezení, pozastavení, zbavení), výchovná opatření, pěstounskou péči, vyživovací povinnost, vymezení důvodů nařízení ústavní výchovy, osvojení, poručnictví a opatrovnictví.

Zákon ČNR (č. 2/1969 Sb.) – podle něj přísluší péče o rodinu a děti Ministerstvu práce a sociálních věcí.⁴⁷

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí (č. 359/1999 Sb.) – ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte i jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Zákon uvádí, že například obce by měly poskytovat poradenství a podporu rodině. Jsou zde upraveny také opatření sloužící k ochraně dětí a postup orgánů vykonávajících sociálně-právní ochranu. Hlavní problém představuje nedostatečná provázanost s ústavní výchovou, která je realizována ve školství a ve zdravotnických zařízeních. Takže jde vlastně o problematiku tří resortů: Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Tento stav trvá už od roku 1993. Nedostatečné je také vedení orgánů sociálně-právní ochrany na místní úrovni. V praxi to znamená, že sociální pracovníci mohou svévolně překrucovat či porušovat zákony.

Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních (č. 109/2002

⁴⁷ Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: < <http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf>>.

Sb.) – Zákon upravuje výkon ústavní výchovy v těchto typech zařízení: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav. Zákon také upravuje práva a povinnosti dětí umístěných v ústavní výchově, osob odpovědných za výchovu, práva a povinnosti ústavních zařízení (ředitele). Převažujícím kritériem pro rozdělení dětí do jednotlivých zařízení je jejich věk. Děti od 3 do 18 let - anebo do ukončení školní docházky - jsou zpravidla umísťovány do dětských domovů. Při umístění dítěte do dětského domova se školou se uplatňuje i druhé kritérium, a to existence a míra závažnosti poruch v chování dítěte. Tato kritéria jsou u nás v zásadě jediná při rozhodování, kam bude dítě umístěno. Měly by se vyskytovat pouze malé komunity dětí s ustáleným počtem odborníků s možností 2 – 6 výchovných skupin. Většina dětských domovů rodinného typu u nás proto nesplňuje podmínku rodinného charakteru, protože mívají i 40-60 dětí na starosti. Osoby odpovědné za výchovu mají podle § 26 právo na poradenskou pomoc zařízení, kde je dítě umístěné. Zařízení má tedy povinnost podílet se na procesu návratu dítěte do jeho přirozeného prostředí. K tomu však v praxi nedochází, protože za prvé rodiče o tomto svém právu nevědí a za druhé zařízení se samo aktivně nezapojuje do řešení situace biologické rodiny. Dítě by také mělo být umísťováno co nejbližší bydlišti rodičů, protože v případě že rodiče jsou ve špatné finanční situaci, je jim fakticky znemožněno vídání dítěte, ke kterému se vztahuje i Úmluva o právech dítěte, kde je uvedeno, že dítě má nárok na pravidelné osobní kontakty s rodiči.⁴⁸

Vyhláška č. 410/2005 Sb., o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých – vyhláška stanovuje hygienické požadavky na prostorové podmínky, ubytování, provoz, vybavení, úklid, výměnu lůžkovin apod.

⁴⁸ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007, [cit. 2009-01-19]. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.

4.2. Významná osobnost

PŘEMYSL PITTER (1895 – 1976)

Tento člověk nacházel sílu duše v dobrotě a pravdě a v případě lásky, kterou chápal i jako službu bližšímu, se řídil následujícími zásadami: buď laskavý – konej dobro, kde se ti naskytne příležitost, buď obětavý – pracuj vždy s chutí a nečekej odměny a buď vesel – přijímej život radostně.

Za první světové války působil jako řadový voják, ale odmítal zastřelit člověka, a proto dezertoval. Za to byl odsouzen, ale popravě následně unikl. Na frontu se poté vrátil nemusel, protože dostal horečky. Při svém blouznění se ve snech setkal s Bohem a díky této zkušenosti se rozhodl věnovat svůj další život péči o druhé lidi. Usoustředil se nejprve na pomoc židovským rodinám a hlavně židovským dětem za druhé světové války. V poválečném období pak dětem přicházejícím z koncentračních táborů zřídil ozdravovny ve vile v Ládví a v zámcích ve Štítně, Kamenici, Olešovicích (později dětský domov) a Lojovicích, které byly zabrány písemným zmocněním České národní rady. Tyto zmocnění si napsal Pitter sám, aby celý proces přípravy ozdravoven uspil. Chtěl, aby děti byly vychovány v podmínkách svobody. Bylo jedno zda šlo o děti německé, židovské, slovenské či podkarpatskoruské, pomáhal všem bez rozdílu a svou výchovou dokázal nalézt u všech společnou duchovní základnu, ať už měly jiná náboženská vyznání, anebo žádná.

Pitter celou svou pedagogickou činnost zaměřil na možnost vychovávat duchovními silami, které podle něj byly rozhodující činitelé. Vnější podmínky pokládal za podřadné, ale rozhodně je zcela nepomíjel. Jeho výchova a pomoc měla opravdu neuvěřitelné úspěchy, například chlapec odchovaný SS se stal tolerantním a byl schopen pochopit i slovo milost.⁴⁹

⁴⁹ UNIVERZITA KARLOVA, *Přemysl Pitter : život - dílo – doba.*

4.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti

Většina ústavů nacházejících se na území České republiky byla zakládána v době poválečné a převrat roku 1989 přinesl v tomto směru sice změnu vlády, ale nikoliv institucí ve smyslu zvyklostí personálu. „V současnosti je proto praxe v této oblasti nanejvýš odpovědná a zavazující a má předpoklady na znovuobrození a zavedení moderního systému péče o opuštěné děti. V tomto ohledu se můžeme opírat jednak o poznatky a zkušenosti péče o opuštěné děti z doby před 2. světovou válkou a dále pak o vědecké a praktické zkušenosti zemí s vyspělou úrovní této péče.“⁵⁰

„Minulá epocha podceňovala spontánní zájem o práci v sociální sféře i osobnostní dispozice k ní. Soudilo se, že čím více má kdo knižních vědomostí, případně i pedagogických a vědeckých titulů, tím je k této práci kvalifikovanější. Ve skutečnosti je vztah mezi formálním školením a efektivitou sociální práce dosti volný. Přiměřené školení může zvýšit kompetenci dobrovolníků a profesionálů, nemůže ale nikdy nahradit osobnostní základ. Dobrovolník je často po krátkém zaškolení schopen kvalitnější práce než vyhaslý profesionál opírající se o dovednosti zpevněné dvaceti nebo třicetiletou rutinou.“⁵¹

Za komunistického režimu měly ústavy pro své fungování vytvořeny jen základní podmínky a stávalo se, že klientů měly více, než na kolik byly plánovány. Změnu těchto podmínek v mnohém zapříčinily návštěvy personálu v západní Evropě – ve většině evropských ústavů pomáhají dobrovolníci a jsou také schopny zajistit poměr jednoho klienta na jednoho profesionálního zaměstnance, což je ideální stav. Většina našich ústavů nebyla zakládána jako ústavy, některé byly původně bývalé zámky anebo obytné rezidence. Vystává tu tak problém prostorového přetížení umocněného pozůstatkem z minulého režimu, a to nepoměrem mezi prostorami pro personál a prostorami určenými pro klienty. O západoevropskému standardu jednoho či dvou klientů na pokoji si budeme moci nechat ještě dlouho zdát. Za komunismu byli klienti ústavů nedostatečně informováni a nikdy nebyli bráni jako individualita. Vždy byli hozeni do jednoho pytle s ostatními a bráni jako jeden velký celek.

⁵⁰ BUBLEOVÁ, V., *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, s. 51.

⁵¹ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*, s. 41.

Po roce 1989 mohly konečně i u nás začít vznikat nestátní sociální a zdravotní ústavy, které jako první zakládala církev a občanská sdružení. Rozdíl mezi našimi státními a nestátními organizacemi je ale patrný – v nestátních ústavách je jakési zakladatelské nadšení, které zde přinejmenším alespoň doznívá. Ve státních ústavách jsou nálady skleslé, protože se neustále jen čeká na rozhodnutí ústředních státních orgánů. Proto se stále více státních organizací začíná chovat jako nestátní a snaží se samy získávat finanční prostředky, jak uvádí Matoušek v Ústavní péči. Státní i nestátní organizace ale mají velké problémy s přidělováním finančních prostředků od jednotlivých ministerstev. Ta uvolňují prostředky jen na to, co jednoznačně spadá do jejich resortu, ale sociální problémy mívají multidisciplinární povahu. Ministerstva se ale snaží podobné situace hodnotit, jako že zrovna jich se netýkají, a proto se u nás zakládají komise, které by měly podobným stavům předcházet. Spolupráce státu a nestátních neziskových organizací je v současnosti velice nízká, v tomto ohledu by stát měl posílit spolupráci s občanskou společností.

Kladem koncepce z konce 80. let byla skutečnost, „... že dětské domovy usilují o vytvoření co největšího prostoru pro respektování individuálních zájmů, o potlačení nadbytečného direktivního organizování a o dostatečné vlastní soukromí každého dítěte.“⁵² Jídelny v našich ústavách ale nejsou většinou příjemné. Jde o holé a velké místnosti, kde jsou strážníci namačkáni u stolů. Po jídle se tato místnost ihned opouští, kdežto v rodině je to příležitost ke kontaktu. Jen někde personál docení význam společného jídla a upraví prostředí stolování tak, aby jídlo bylo událostí, na kterou se všichni těší.

„Dobře připravených pracovišť pro dobrovolníky je u nás zatím nedostatek. *Koordinátorem dobrovolnické činnosti v ČR* je Národní dobrovolnické centrum HESTIA, které vzniklo na přelomu let 1998/1999 a jež mj. organizuje kurzy pro organizátory dobrovolníků.“⁵³ U nás existuje zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě. Ten vymezuje dobrovolnickou činnost, poskytuje dobrovolníkům ochranu a upravuje jejich nábor a evidenci. Dobrovolníci jsou lidé starší 18 let, většinou studenti. Na začátku musí každý projít třítydenním výcvikem a poté absolvují psychologické testy a rozhovory s psychologem. Je zde řada programů z různých oblastí,

⁵² BURIÁNOVÁ, J., ŠVANCAR, Z., *Speciálně-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*, s. 168.

⁵³ KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*, s. 139.

například Program 5 P přináší dobrovolníkům a dětem přátelství, pomoc, podporu, prevenci a péči. To může prospět zejména dětem, které si nemohou najít kamarády a jsou osamělé.

V roce 1994 bylo v České republice 99 dětských domovů, za 6 let v roce 2000 pak 124. „Dnešní děti v dětských domovech odráží sociální realitu v naší společnosti a díky vysoké profesionalitě a osobnostní vybavenosti pedagogických pracovníků má většina z nich reálnou šanci plné socializace.“⁵⁴ Změna oproti 80. létům je značná, protože z výše zmíněných 124 dětských domovů bylo 45 rodinného typu, 12 smíšeného (výchovné skupiny i rodinné buňky) a 67 klasického internátního typu, zde alespoň snížily kapacity dětí. Ministerstvo školství se kromě změny dětských domovů na domovy rodinného typu snaží klást důraz i na osobnost a profesionalitu pedagogických pracovníků se zvláštním zaměřením na získávání mužů a v neposlední řadě také při budování nových dětských domovů zdůraznit požadavek na tvorbu těch nízkokapacitních rodinného typu.

Po roce 1998 u nás vyvstal podstatný problém, dětské domovy pro děti do tří let byly zcela zaplněny, někde i lehce nad svou kapacitu. Tehdejší novelizace zákona o rodině totiž zkomplikovala posuzování, zda má biologický rodič ještě o dítě zájem. Navíc se lhůty na vyřízení těchto případů prodloužily.⁵⁵

Z výzkumu ke konci roku 1999 vyplynulo, že v dětských domovech pracovalo 1 136 pedagogických zaměstnanců z toho 85% žen a 15% mužů. Z nich mělo 15,8% vysokoškolské vzdělání, 74,7% středoškolské a 9,5% pouze základní školu. Z charakteristiky jednotlivých dětských domovů jsem zjistila, že v průměru vychází 5-8 pracovníků na 25-30 dětí a 8-10 pracovníků na 40-44 dětí. V České republice je průměrně umístěno 36,5 dětí v každém dětském domově, bližší dělení podle naplněnosti dětí je následující:

„DD s naplněností	9 až 20 dětí: 17 DD (13,8%),
DD s naplněností	21 až 40 dětí: 63 DD (50,8%),
DD s naplněností	41 až 60 dětí: 34 DD (27,4%),
DD s naplněností	61 až 78 dětí: 10 DD (8,0%).“ ⁵⁶

⁵⁴ VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*, s. 255.

⁵⁵ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

⁵⁶ VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*, s. 258.

Dětské domovy spolupracují například: se školami, městskými úřady, oddělením péče o dítě, sponzory, domy dětí a mládeže, nadacemi, policií ČR, příslušnými ministerstvy apod. Pozitivním trendem je spolupráce s policií a sponzory. Mezi převažující formy činnosti patří: sportovní činnost, zájmové kroužky, pracovní aktivity, příprava na vyučování, rodinná výchova, rekreační a prázdninové pobyty atd. Samy ústavy vidí nejvýraznější změny ve výchově po roce 1989 ve využívání netradičních forem a metod práce, v rozvoji zájmové a rekreační činnosti, prohloubení individuálního přístupu k dětem, spolupráci se sponzory a nadacemi, otevření se veřejnosti nebo větší uplatňování prvků rodinné výchovy. I přes všechny tyto posuny k lepšímu se stále nedaří integrace dětí z domovů do společnosti. Děti jsou vystaveny daleko větším existenčním problémům než dříve a problémy působí hlavně zvýšená nezaměstnanost a nedostupnost bydlení. Uplatnění svěřenců, kteří ukončují svůj pobyt v ústavu, proto patří k jednému z největších problémů při práci v dětských domovech. Dále to je také nedostatek finančních prostředků na provoz, nedostatek mužských pedagogických pracovníků či velký počet dětí v jedné výchovné skupině.

Samy dětské domovy by chtěly co nejdříve přejít z internátního typu na typy rodinné, doufají v umožnění dalšího odborného růstu a psychologického výcviku pedagogických pracovníků, rekonstrukci a modernizaci, vybudování buněk pro odcházející svěřence či získání psychologa pro práci v dětských domovech. Většina těchto změn reaguje na palčivé aktuální problémy. „Současnou úroveň práce dětských domovů lze hodnotit pozitivně a i když je třeba mnohé zlepšovat, nastoupená cesta, kvalita odborného personálu a celková psychosomatická úroveň svěřených dětí je dobrou vizitkou jejich práce. Nakupené problémy se nedají řešit najednou a ani kopírování osvědčených forem a metod práce nebude všelékem.“⁵⁷ Důležité je, že dětské domovy ukázaly akceschopnost a ochotu při spolupráci na změnách. Na základě úmluvy o právech dítěte navrhl roku 2003 Výbor pro práva dítěte ČR své doporučení: zvýšit a posílit počet dětských domovů rodinného typu, náležitě omezit ústavní výchovu jako formu náhradní péče a přijmout opatření ke zlepšení podmínek v ústavech.

V tomtéž roce bylo v ČR 7 soukromých a 2 církevní dětské domovy. Soukromé domovy jsou charakteristické menšími skupinami osob, které se střídají u jed-

⁵⁷ VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*, s. 261.

noho dítěte a vytvářejí tak vřelejší prostředí než domovy státní. „Moderním trendem je kladení důrazu na odbornou psychologickou a terapeutickou péči o svěřené děti v závislosti na jejich individuálních potřebách.“⁵⁸

„Dle statistických údajů Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva zdravotnictví žije v České Republice přibližně 20 000 dětí v zařízeních ústavní péče, což je, v porovnání s jinými evropskými státy, počet alarmující.“⁵⁹

**Tabulka č. 1 - ZAŘÍZENÍ PRO VÝKON ÚSTAVNÍ-OCHRANNÉ VÝCHOVY
- PODLE ZŘIZOVATELE A ZAŘÍZENÍ – STAV K 31.10.2007**

zřizovatel zařízení	počet ústavů	lůžková kapacita 1)	počet ložnic	počet dětí						
				celkem	z toho dívky	s cizím státním občanstvím	na útěku	předškol- ního věku	ve věku povinné školní docházky	po ukončení povinné školní docházky
celkem	230	8 277	2 499	7 427	2 953	121	507	384	4 097	2 946
dětský domov 5)	155	5 356	1 487	4 618	2 123	24	72	343	3 000	1 275
dětský domov se školou 3)	28	949	291	674	160	13	73	-	607	67
výchovný ústav 2)	33	1 424	535	1 430	384	41	256	26	48	1 356
diagnostický ústav 4)	14	548	186	705	286	43	106	15	442	248
MŠMT	77	2 997	1 047	2 873	848	97	445	45	1 152	1 676
dětský domov 5)	3	92	39	80	18	-	10	4	55	21
dětský domov se školou 3)	28	949	291	674	160	13	73	-	607	67
výchovný ústav 2)	32	1 408	531	1 414	384	41	256	26	48	1 340
diagnostický ústav 4)	14	548	186	705	286	43	106	15	442	248
Kraj	142	5 121	1 387	4 416	2 045	24	62	2 045	2 862	1 228
dětský domov 5)	142	5 121	1 387	4 416	2 045	24	62	2 045	2 862	1 228
dětský domov se školou 3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
soukromník	8	130	54	117	51	-	-	7	68	42
dětský domov 5)	7	114	50	101	51	-	-	10	69	15
výchovný ústav 2)	1	16	4	16	-	-	-	-	-	17
církev	3	20	4	13	6	-	-	9	15	-
dětský domov 5)	3	20	4	13	6	-	-	9	15	-

1)lůžková kapacita je stanovena podle projektovaného nejvyššího počtu lůžek, přípustného podle platných hygienických předpisů, nikoliv podle skutečného počtu ubytovaných

2)výchovný ústav pečuje o děti starší 15let se závažnými poruchami chování(výjimečně starší 12let).při výchovném ústavu může být jako jeho součást zřízena střední škola,výjimečně základní nebo speciální

3)do dětského domova se školou mohou být umístovány děti zpravidla od 6let do ukončení povinné školní docházky

4)pobyt dítěte v diagnostickém ústavu trvá zpravidla 8 týdnů, po dobu nezbytného komplexního vyšetření. Po ukončení vyšetření jsou děti umístovány v zařízeních s dlouhodobějším pobytem

5) do dětského domova mohou být umístovány děti ve věku zpravidla od 3 maximálně do 18let. Rovněž se zde umísťují nezletilé matky spolu s jejich dětmi.

Zdroj: ČSÚ, 2008

⁵⁸ Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: < <http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf> > .

⁵⁹ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007, [cit. 2009-01-19]. ISBN 978-80-903473-4-2. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.

5. SLOVENSKO

5.1. Legislativa

Zákon č. 36/2005 Z.z., o rodine – uvádí, že náhradní osobní nebo pěstounská péče má přednost před péčí ústavní. Pouze pokud je výchova dítěte vážně ohrožena a narušena a nelze ho svěřit ani do náhradní ani do pěstounské péče, je nařízena ústavní výchova. Za důvod odebrání dítěte se nepovažují nedostatečné bytové či majetkové poměry rodičů dítěte. Soud přesně určí, do jakého zařízení bude dítě umístěno, soustavně sleduje způsob výkonu ústavní péče a 2x ročně hodnotí její účinnost.

Zákon č. 305/2005 Z.z., o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele – je velmi podobný našemu, ovšem jsou zde jisté odlišnosti. U nás je základním úkolem obce péče o všestranný rozvoj území a o potřeby svých občanů. Na Slovensku je hlavním úkolem obcí a krajů prevence vlivů negativně působících na rodinu, podpora znevýhodněných či jinak ohrožených dětí, vytváření výchovných a sociálních programů, poskytování informací a finanční pomoci rodinám i dětem atd. Tímto zákonem se podařilo sloučit problematiku dětí žijících mimo vlastní rodinu pod jedno ministerstvo - Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny SR. Úřady práce, sociálních věcí a rodiny pak představují jakoby sloučený náš Úřad práce, Okresní správy sociálního zabezpečení a oddělení sociálně-právní ochrany dětí příslušných obecních úřadů. Tento úřad pak rozhoduje mimo jiné o výchovných opatřeních, o svěřením do pěstounské péče a je zřizovatelem dětských domovů jako státních příspěvkových organizací. Výkon opatření k ochraně dětí mohou provádět i další subjekty jako jsou právnické a fyzické osoby. Bez akreditace lze například organizovat činnost na programech či cvičeních pro rodiče, nebo zprostředkovávat volnočasové aktivity dětí. Na všechny ostatní činnosti musí mít nestátní neziskové subjekty akreditaci. Její podmínky jsou bezúhonnost, svéprávnost, potřebné vzdělání atd. O akreditaci rozhoduje akreditační komise, kterou jmenuje Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny SR, formálně jde ale o rozhodnutí ministerstva k návrhu této komise. Orgán sociálnoprávnej ochrany detí (SPOD) pak podle tohoto zákona č. 305 musí spolupracovat s neziskovými organizacemi (akreditovanými subjekty) a následně

může s jejich pomocí vypracovat plán výkonu výchovného opatření, které je vyhodnocováno za účasti dítěte a rodičů. Předání dítěte do ústavní péče se zajišťuje ve spolupráci s rodiči. SPOD po umístění dítěte do zařízení pro výkon ústavní péče vypracovává spolu s obcí a akreditovaným subjektem plán sociální práce s rodinou.

Zákon č. 279/1993 Z. z., o školských zariadeniach – tento zákon zahrnuje zařízení náhradní výchovy, pod která spadají i dětské domovy s profesionální náhradní výchovou v rodině a samostatnými výchovnými skupinami. Ta mají nahrazovat potřebným dětem do 18 let anebo do ukončení školy rodinu - stejně jako v ČR. Děti jsou přijímány na základě soudního rozhodnutí, kterému předcházelo předběžné opatření. Zařízení náhradní výchovy si mohou sama zřizovat síť rodin profesionálně vykonávajících náhradní výchovu. Děti mají právo na návštěvy rodičů a pokud to dotyčné zařízení povolí, mohou trávit i určitý čas mimo výchovný ústav.

5.2. Významná osobnost

Na Slovensku bohužel žádná významná osobnost ze sledované problematiky není, vše zde probíhalo v rámci církevních institucí. Nesmělé pokusy ohledně péče o opuštěné děti tu sice byly, ale žádné z oblasti didaktiky, proto jsem se rozhodla zařadit alespoň následující osobu, která se věnovala zakládání opatroven pro děti.

TERÉZIA BRUNŠVIKOVÁ (1775 – 1861)

Tato průkopnice předškolní výchovy v Uhrách se narodila ve Vídni ve vysoce kulturní rodině. Osobně znala Beethovena a Goetha. „Zájem o otázky výchovy v ní podpořil Pestalozzi, jehož yverdonský ústav navštívila a během několikátýdenního pobytu s ním a jeho rodinou navázala vřelé přátelství.“⁶⁰ Byl u ní také znát vliv Angličana S. Wilderspina, který založil první novodobou dětskou školku na území Anglie.

Díky svému víceletému pobytu v zahraničí načerpala i inspiraci ze studia dalších výchovných zařízení a 1. května 1828 pak sama otevřela první dětskou opatrovnu v Budíně. Tato opatrovna nesla název „Zahrada andělů“ a šlo o první zařízení

⁶⁰ CIPRO, M., *Slovník pedagogů*, s. 68.

svého druhu v celé střední a východní Evropě, tedy nejen v Rakouské monarchii. Poté Brunšviková založila podobná zařízení i v Pešti, Bánské Bystrici, v Bratislavě i ve Vídni.

„Na rozdíl od triviálních škol, určených k vyučování, zakládala své školky jako výchovná zařízení. Celkem založila a podporovala 11 takových zařízení. Byly založeny podle jejích slov ‚pro mravní výchovu: to je jejich cíl, nikoli vědomosti‘.“⁶¹

5.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti

Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny převzalo na Slovensku 1.1. 1997 dohled nad dětskými domovy. Sledovalo se tím dosažení kontinuity náhradní rodinné péče v působnosti jednoho resortu a péče o dítě v širším hledisku s důrazem na rodinné prostředí. V šetření z roku 1998 bylo na Slovensku zjištěno 79 dětských domovů, které se staraly o 3 738 dětí. Když přihlídneme k faktu, že Slovenská republika má zhruba 5 milionů obyvatel, vyplývá z toho, že v České republice se do dětských domovů dostávaly pouze ty nejzávažnější případy.

Po ukončení povinné školní docházky se ve zdejších domovech připravovalo 561 dětí na budoucí povolání na středních školách, 426 na odborných učilištích a 58 i na vysokých školách. Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny Slovenské republiky se snaží umožnit všem dětským domovům internátního typu, a zejména těm velkokapacitním, přechod na dětské domovy rodinného typu. Průměrná naplněnost 1 dětského domova je zde 47,3% dětí.⁶²

Dětské domovy rodinného typu se na Slovensku přibližují úrovni vyspělých států. Péče je tu poskytována i prostřednictvím profesionální rodiny v domě nebo bytě – jde o manžele nebo fyzickou osobu pracující pro dětský domov. Za účelem zvyšování profesionality práce se uskutečňují programy supervize. Dětský domov vypracovává také individuální plán rozvoje osobnosti dítěte. Součástí je výchovná práce s dítětem a sociální práce s dítětem a jeho rodinou. Vždy jsou respektovány sourozenecké a rodičovské vazby, aby rodiče mohli svého potomka kdykoliv navštěvovat. Pro ulehčení odloučení vytváří domovy i podmínky pro zdejší pobyt rodičů.

⁶¹ Tamtéž, s. 68.

⁶² VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*.

Dítě může přespat i u rodičů pokud to bude shledáno v souladu s jeho individuálním plánem. Po odchodu dítěte nebo mladistvého s ním dětský domov udržuje ještě dva roky kontakt.

Slovenská vláda ve svém rozpočtu na rok 2004 schválila projekt „Transformácie výkonu ústavnej výchovy v detských domovoch v roku 2004“ ve výši 232 milionů slovenských korun. Šlo mimo jiné o reformu dětských domovů například snižováním kapacity budov zařízení, vzděláváním zaměstnanců, rozvojem profesionálních náhradních rodin a také samostatných skupin v samostatných bytech, mimo dětské domovy. Na dětské domovy činil příspěvek téměř 149 000 000 slovenských korun.⁶³

Profesionální náhradní rodiny jsou na Slovensku upřednostňovány před výchovou v dětském domově, a jak už jsem se výše zmiňovala, vykonávají výchovná opatření v domě nebo bytě v rámci dětského domova. Ty mohou být součástí těchto domovů, anebo může být péče uskutečňována ve vlastním bytě, ale to pouze pro 3 děti. Výjimka může udělat v případě sourozenců. Suma poskytnutá dětským domovem na úhradu výdajů na dítě v profesionální rodině se odvíjí od věku dítěte, nejvíce však do výše trojnásobku životního minima. O děti se starají manželé anebo fyzická osoba, v obou případech musí jít o zaměstnance dětského domova. Manželé se o děti v samostatných domech a bytech, které jsou vymezenou částí dětského domova, mohou starat pouze tehdy, jsou-li oba zaměstnanci tohoto domova.⁶⁴

Počty dětských domovů od roku 2001 – 2007:

- r. 2001 – 86
- r. 2002 – 83
- r. 2003 – 86
- r. 2004 – 91
- r. 2005 – 91
- r. 2006 – 92
- r. 2007 – 86⁶⁵

⁶³ Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf>>.

⁶⁴ Zákon č. 305/2005 Z.z., o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele

⁶⁵ Štatistický úrad SR [cit. 2009-02-06]. Dostupný z WWW: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=5016>>.

Údaje Štatistického úradu SR se liší od údajů, které poskytuje Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, jak se můžete přesvědčit v tabulce č. 3. Do roku 2003 jsou rozdíly minimální, ale od roku 2004 jsou výsledky obou oficiálních institucí Slovenské republiky odlišné výrazněji.

Tabulka č. 2

POČET UMÍSTĚNÝCH DĚTÍ V DĚTSKÉM DOMOVĚ V PRŮBĚHU ROKU

Rok		2005	2006	2007
Počet umístěných dětí v sledovaném roku		1 136	1 377	1437
z toho podle věku	do 3 roků	426	398	428
	4 – 6 roků	158	134	134
	7 – 15 roků	432	601	438
	16 – 18 roků	120	244	437

Zdroj: ÚPSVaR - Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky: *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2007*. Bratislava 2008

Průměrná délka pobytu dětí v dětském domově byla za rok 2005 4 roky a 9 měsíců, za následující rok 2006 to pak bylo 4 roky a 1 měsíc, tedy o celých osm měsíců méně. V tabulce č. 2 je vidět, že od roku 2005 s každým nadcházejícím rokem stoupal celkový počet dětí umístěných do dětských domovů. Každým rokem stále více stoupal i počet dětí ve věku 16 - 18 let, naopak děti ve věku 4 – 6 let byly více-méně stabilní a jejich počet v roce 2006 klesnul oproti předcházejícímu roku.

Tabulka č. 3
POČET DĚTSKÝCH DOMOVŮ A CELKOVÝ POČET DĚTÍ UMÍSTĚNÝCH
V DĚTSKÝCH DOMOVECH (DeD)

Ukazatel		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Celkový počet DeD		87	88	88	88	94	96	98	94
z toho	Státní DeD	75	75	75	76	78	79	81	77
	církevní a jiné nestátní DeD	12	13	13	12	16	17	17	17
Celkový počet dětí v DeD		3 637	3 493	3 260	3 324	3 859	4 191	4 709	4570
z toho	umístěných v státních DeD	3 416	3 258	2 995	3 069	3 577	3 882	4 279	4145
	umístěných v církevních a neveřejných DeD	221	235	265	255	282	309	430	425

Zdroj: ÚPSVaR (Ústředí práce, sociálních věcí a rodiny)

Tabulka č. 3 ukazuje, jak propastný je rozdíl mezi státními dětskými domovy a církevními a jinými nestátními domovy. Z celkového počtu dětských domovů je nestátních pouze jedna pětina.

Tabulka č. 4 - FORMY PÉČE V DĚTSKÝCH DOMOVECH

Forma péče	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Profesionální rodiny	57	60	71	81	126	116	162	208
Samostatné skupiny	69	94	136	182	242	294	328	327
Jiné skupiny	282	243	178	138	125	141	169	166

Zdroj: ÚPSVaR

Na tabulce č. 4 je vidět, že postupem let jsou v rámci dětských domovů podporovány profesionální rodiny a samostatné skupiny. U ostatních forem péče o děti se počet skupin od roku 2000 do roku 2007 snížil o 120. Profesionální rodiny oproti tomu zaznamenaly nárůst o 150 a samostatné skupiny o 160. Tabulka č. 5 pak nava-

zuje na tuto problematiku údaji o počtu dětí umístěných v těchto formách péče. Jejich nárůst či snížení je přímo úměrné zvyšování či snižování počtu skupin, které jsem komentovala v rámci tabulky č. 4.

Tabulka č. 5
POČTY UMÍSTĚNÝCH DĚTÍ V JEDNOTLIVÝCH FORMÁCH PÉČE
V DĚTSKÝCH DOMOVECH

Počet umístěných dětí v jednotlivých formách	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
v profesionální rodině	116	119	145	157	181	222	317	399
v samostatné skupině	708	952	1 336	1 810	2 430	2 862	3 123	3013
v jiných skupinách	2 813	2 422	1 779	1 357	1 248	1 107	1 586	1158

Zdroj: ÚPSVaR

Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny uvádí pro rok 2009 nejaktuálnější seznam dětských domovů, který čítá 97 dětských domovů, z toho 77 státních a 20 nestátních. V Bratislavském kraji je například 6 domovů státních a 3 nestátní. Nejvíce nestátních domovů se nachází v kraji Banská Bystrica, jsou zde 4. Nejvíce státních má pak Košický kraj a to 15.

Shrnutí: Celkově lze říci, že Slovensko v má v současné době mnohem efektivnější zákony a opatření v péči o ohrožené děti než Česká republika. První hlavní rozdíl a nedostatek z naší strany je například patrný v zákonu o rodině. Slovenský na rozdíl od toho českého v § 54 uvádí, že za vážné porušení či ohrožení výchovy, tedy důvodu odebrání dítěte, se nepovažují nedostatečné bytové či majetkové poměry rodičů dítěte. V České republice takovéto vymezení naprosto schází. České orgány sociálně-právní ochrany dětí v pozici navrhovatelů příslušných výchovných opatření a soudy pak volí nařízení ústavní výchovy dítěte jako řešení i v případě situace, kdy je rodina stížena problémy faktické povahy, jako je nedostatek finančních prostředků

anebo neadekvátní bydlení. A i když rodiče projevují zájem se o své dítě starat, dochází v České republice k upřednostňování materiálních podmínek před emocionálním zázemím rodiny. Další rozdíl je v akreditaci nestátních neziskových subjektů, o které na Slovensku rozhoduje akreditační komise, kterou jmenuje Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny SR. „To je rozdíl oproti české úpravě, kde rozhodují krajské úřady, přičemž slovenská úprava může mít pozitivní vliv na jednotnost rozhodování.“⁶⁶ V neposlední řadě pak představuje velmi podstatný rozdíl jedna z forem náhradní rodinné péče - profesionální náhradní rodina. Jde o podpůrný prvek krátkodobé a střednědobé terapeutické pěstounské péče. Vyškolené pěstounské rodiny jsou schopny převzít do péče děti z rodin, u kterých se objeví neodkladná potřeba umístit dítě na přechodnou dobu mimo vlastní rodinu. Na Slovensku tak pomáhají biologickým rodinám, než si vyřeší problémy, které vedly k odchodu dětí z rodiny. V České republice tento typ náhradní rodinné péče chybí a i to se mimo jiné podepisuje na současném nelichotivém stavu, kdy je u nás vzhledem k počtu obyvatel dlouhodobě nejvyšší počet dětí umístěných v ústavních zařízeních. A toto vše se u nás odehrává i přes to, že kromě lepšího vlivu na děti je mimoústavní umístění také mnohem levnější. U Slovenska je tedy vidět prostřednictvím těchto profesionálních rodin současný moderní trend - maximální snaha o sanaci a zachování biologické rodiny dítěte.

⁶⁶ Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: < <http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf> > .

6. VELKÁ BRITÁNIE

6.1. Legislativa

Základ Britských zákonů pro péči a ochranu dětí je následující:

- ❑ **Children Act z roku 1989**
- ❑ **Children Act z roku 2004**

Children Act 2004 poskytuje právní základnu pro sociální služby a další subjekty, které jednají v otázkách týkajících se dětí. Pokyny byly stanoveny tak, aby všechny fyzické osoby, které se podílejí na péči o děti, si byly vědomi toho, co zákon považuje za nejvhodnější. Hlavní zásady pro péči a podporu dětí zde obsažené jsou:

- umožnit dětem, aby byly zdravé,
- umožnit jim zůstat v bezpečí v jejich prostředí,
- pomoci dětem užít si život,
- pomoci jim ve snaze uspět v dalším životě,
- přispět k dosažení ekonomické stability pro lepší budoucnost dětí.

Sociální a zdravotní služby spolupracují na dosažení těchto společných cílů. Pod záštitu Children Act 2004 také spadá správa Dětského fondu. Ten je určen na pomoc při odstraňování chudoby a finančních nesnází, které pocitují znevýhodněné děti. Dětský fond by tak měl například zajistit, aby děti od 5 do 13 let, jejichž rodina je ve špatné finanční situaci, pravidelně chodily do školy a nedocházelo tak u nich k trestné činnosti. Hlavní myšlenka je, aby děti měly možnost co nejlepšího startu do života.

Sociálně-právní ochrana dítěte zde funguje následovně: v momentě, kdy se rodina dostane do zorného pole úřadu, ihned je připraven dočasný plán, který nabízí služby a opatření směřujících ke zlepšení situace. Jestliže je situace vyhodnocena jako krizová a vypadá to, že závažné ohrožení bude přetrvávat, je dítě odňato z rodiny a umístěno do jednoho z moderně koncipovaných institutů přechodné náhradní rodinné péče. Celý britský právní systém ochrany dětí je totiž koncipován s cílem sanace původní biologické rodiny, a proto se předpokládá, že děti nebudou umístěny do ústavní nebo jiné péče dlouhodobě, ale pouze do chvíle než bude pro-

blém s rodiči vyřešen a odstraněn. Pokud tedy krizová situace nastane, svolává sociální pracovník případovou konferenci, které se účastní množství odborníků, kteří přicházejí do styku s rizikovými a ohroženými dětmi, aby přispěli k co nejpřesnějšímu posouzení problému. Během čtyř týdnů musí sociální pracovník sehnat co největší množství materiálů z původního prostředí dítěte, na jehož základě se poté projednává možnost sanace, svěření do náhradní péče v rámci širší rodiny anebo možnosti jak pomoci rodině z jejích problémů, například poskytnutím náhradního bydlení. Na základě všech těchto informací a návrhů z případové konference je sestaven plán péče a s ním spojený plán kontroly účinnosti přijatých opatření.

U opatření přechodného charakteru – krátkodobý plán péče - je povinností intenzivní práce s původní rodinou, aby příčiny ohrožení dítěte co nejrychleji odpadly. „Sociální pracovník v takovém případě musí neméně jednou za dva týdny do rodiny dítěte telefonovat a zjišťovat nové informace. Nejméně jednou za 8 týdnů je povinen rodinu, z níž je dítě odebráno, osobně navštívit.“⁶⁷

Dlouhodobý plán péče je volen v případě, že u dítěte je myslitelný pobyt v rodině, ale ta potřebuje nutnou pomoc a dohled. Případové konference se v tomto případě účastní i rodiče. Je stanoven dlouhodobý plán a vzájemná důvěra zúčastněných stran je zde spolu s větší akceptací navržených řešení ze strany rodičů velmi důležitá. Spolupracují tu totiž nejen odborníci a sociální pracovníci, ale i rodiče a případně i dítě, pokud už je rozumově vyspělejší. Celý proces je tu usnadněn na rozdíl od formálního postupu podobného inkvizičního procesu, kdy pracovník své pocity rodičům nesděljuje, vzniká nepřátelské prostředí, na něž navazuje pouze vzájemná nedůvěra mezi oběma stranami.

Moderní západní státy jsou schopny prostřednictvím legislativy také zajistit určitým zařízením kombinované financování – když zařízení nedostane grant od jednoho ministerstva, může své štěstí zkusit u dalšího, anebo občané, kteří poskytují podporu danému zařízení, mohou sledovat jeho činnost a případně se rozhodnout, že budou raději financovat jiný druh péče.⁶⁸

⁶⁷ Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: < <http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf> >.

⁶⁸ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*.

6.2. Významné osobnosti

DAVID WILLS (1904 – 1980)

Tento britský pedagog pracoval na zvlášť těžkém úseku výchovy, celý svůj život totiž zasvětil mládeži morálně narušené, delikventní, opuštěné, zanedbané, nešťastné a nemilované. Zajímal se o dílo amerického průkopníka výchovy Homera Lana, protože se zabýval obdobnou problematikou. Lane došel k názoru, že chovaneček ústavu potřebuje citovou rodičovskou náhradu, aby mohl dospět bez komplexů a konfliktů, a byl přesvědčen, že potlačení „vitálního elánu“ dětí je hlavní příčina jejich delikvence.

Wills se ve svých 19 letech stal pomocníkem superintendenta ve výchovné kolonii Wallingfordovy farmy, kde byli umístěni problémoví chlapci. „Z Wallingfordovy kolonie vedla Willsova cesta do kurzu sociálních studií na univerzitě v Birminghamu (1927-29) a v New Yorku (1929-30).“⁶⁹ V roce 1936 přijal místo správce Tábora v Hawkspur a uskutečnil zde svůj první výchovný experiment. Měl trpělivou důvěru v pozitivní síly dětí, které se kvůli nepříznivým okolnostem, zejména nedostatkem citových kontaktů, dostaly na scestí. „Wills si byl vědom, že nikoli strachem, ale láskou se dosahuje skutečné vnitřní kázně.“⁷⁰ Jednoho zloděje, rváče a výtržníka se Willsovi například podařilo napravit prostřednictvím obyčejného malování, ve kterém dotyčný chlapec našel nový smysl života a získal sebedůvěru (měl příležitost něco dokázat).

Později Wills řídil školu s domovem v Barnsu v Peeblesshire, kvůli nutnosti evakuovat děti v době války. Snahy ostatních vychovatelů v jiných ústavech o naprostou kázeň a disciplínu, kde děti nemohly skoro ani promluvit, představovaly podle Willse pro děti jen krutý vnitřní boj s jejich přirozenou pohyblivostí. Wills naproti tomu dětem ponechával svobodu rozhodování a samosprávy, kterou mohly kdykoliv zrušit, pokud se necítily dost silné na dotyčný úkol. „Je to pedagogika lásky, která boří hradby frustrace, nedůvěry, nenávisti a zlomyslnosti a odkrývá to, co je v dítěti čisté a nadějně. Je-li tato hradba odstraněna, je dokonce možný i spravedlivý trest (otcovské plácnutí nebo i vážnější sankce), který děti vnímají ne už jako akt

⁶⁹ CIPRO, M., Galerie světových pedagogů – třetí svazek, s. 553.

⁷⁰ Tamtéž, s. 554.

bolestivé urážky či projev nenávisné zloby, nahánějící strach, ale jako výraz starosti o ně, tedy cosi kladného, přátelského, co vnitřně uznávají za správné.“⁷¹

Roku 1964 založil Společnost Homera Lana, jejímž cílem bylo vybudovat domov pro péči o zanedbanou mládež. Roku 1969 odešel do důchodu a na počátku 70. let vydal publikace *Místo jako domov* a *Šetřte dítě*.

CECIL REDDIE (1858 – 1932)

O tomto muži se mluví ve spojitosti s novými typy výchovných ústavů vznikajících na přelomu 19. a 20. století. V těchto nových školách se upřednostňovala stránka výchovná před vzdělávací a panovaly zde neformální, až rodinné vztahy mezi učiteli a chovanci. Reddie založil v roce 1889 Novou školu Abbotsholm, která byla vzorem pro zakládání ostatních podobných zařízení, a to zejména v Německu.

Reddie studoval na univerzitě v Edinburghu chemii, fyziku a matematiku. Působil zde i nějaký čas jako učitel a docent. Na tradiční anglický systém středoškolského vzdělání pohlížel kriticky, podle něj byl příliš konzervativní svým obsahem i autoritativními metodami, které zahrnovaly mimo jiné tělesné tresty. Díky anglickému básníku E. Carpenterovi, který byl znám sklony k anarchismu a mysticismu, přijal přesvědčení, že práce má velký sociální význam a zvláště práce fyzická pak významnou funkci výchovnou a ozdravující. Reddie viděl jako ideální spojení výchovy německé organizační schopnosti s anglickou láskou ke svobodě a nezávislosti. Během své řeči v roce 1898 v rámci pozvání „Britské asociace pro studium dítěte“ kritizoval anglickou školní výchovu, která podle něj lpěla například na pravidlech prapovisu, ale morálku dětí zanedbávala. Škola by měla dítěti vysvětlovat jeho prostředí a život, aby ono pak mohlo obojí zlepšovat, čehož jde podle Reddieho dosáhnout kombinací kázně a lásky. Sport například shledával výchovným prostředkem k umění podřizovat se.

Na Abbotsholmské škole se nacházeli chovanci od 11 do 18 let a škola byla umístěna uprostřed zahrad, luk a lesů a disponovala prostornými a vzdušnými budovami. Byly tu i určité prvky vlastní samosprávy – chlapci se starali o školní pomůcky, dozírali nad zahradou, chlévem, lesem atd. Ráno všichni absolvovali ranní rozvíčku na protažení, během oběda střídavě vykonávali funkci číšníka a nosili jídlo a

⁷¹ Tamtéž, s. 556.

o volných chvílích se mohli věnovat hudbě. Pro Reddieho byla fyzická práce kompenzací práce duševní. Zastával také názor, „... že nejhlubší kořen bytosti může výchova ovlivnit jen ve spojení se světem emocí, jaké budí náboženství nebo velké umění a které tvoří trvalý podtón každodenního života, ...“⁷²

6.3. Dětské domovy od konce 80. let do současnosti

Přesuny politické rovnováhy nejsou ve stabilizované demokracii jako je Velká Británie schopny změnit základní trend, jenž udává, že sociální jistoty občanů garantuje stát. Ve vyspělých západních zemích je v posledních desetiletích také výrazným rysem humanizace sociální péče, která nahradila necitlivé až děsivé způsoby ústavní péče předcházejících století. „V západních státech není pochyb o tom, že stát má garantovat určitou základní míru péče o hendikepované a že má intervenovat v těch sférách, v nichž se nelze spoléhat na iniciativu jednotlivců, případně sdružení občanů.“⁷³

Před rokem 1989 místní správa vlastnila, vedla i financovala mimo jiné ústavní domovy a provozovala další zařízení věnující se péči o děti. V 90. letech ale došlo ke změně, která znamenala, že místní správa za tyto služby platila, ale sama je už neposkytovala. Sociální služby místo ní zajišťují hlavně směsice napůl nezávislých agentur. Soukromí a dobrovolní poskytovatelé zabezpečují potřeby klientů. Tyto změny byly dílem konzervativní vlády a jejich fenoménu tzv. kvazi- trhu. Tyto trhy se od běžných liší přinejmenším v jedné ze tří věcí: „...neziskové organizace soupeří o veřejné zakázky, někdy v konkurenci se ziskovými organizacemi; zákazníkova kupní síla je buď centralizovaná v jedné nákupní agentuře, nebo přidělená uživateli spíše v podobě poukázek než v hotovosti; v některých případech se zákazníci na trhu nepohybují sami a zastupují je zprostředkovatelé.“⁷⁴

Standard znamená normu a ve Velké Británii a ostatních státech s vyspělým systémem sociálně právní ochrany dětí a sociálních služeb vydává tyto standardy stát. Ten také kontroluje jejich dodržování organizacemi, které dané služby nebo

⁷² CIPRO, M., *Galerie světových pedagogů – druhý svazek*, s. 572

⁷³ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*, s. 49-50.

⁷⁴ MUSIL, L., *Vývoj sociálního státu v Evropě*, s. 197.

ochranu dětí poskytují. Lze tak zabezpečit jejich kvalitu a přitom umožnit mnoha státním, nestátním, ziskovým a neziskovým organizacím, aby se podílely na rozvoji a odborném zabezpečení aktivit v oblasti péče o děti.

Ve Velké Británii je stejně jako na Slovensku poskytována náhradní péče také prostřednictvím tzv. profesionálních rodin poskytujících dětem z dočasně nefunkční rodiny krátkodobou péči. Ovšem ve Velké Británii má tato forma péče delší tradici.

V roce 2000 bylo v Anglii 1 146 dětských domovů, o 7% méně než v roce 1997. Kapacitu měly 9 164 míst, o 15% méně než před třemi lety.⁷⁵

Tabulka č. 6
POČTY A PROCENTA DOMOVŮ, JEJICH DRUHY OD ROKU 1995 DO
ROKU 1997 A ROK 2000

Anglie	počty				procenta			
	1995	1996	1997	2000	1995	1996	1997	2000
Všechny domovy	1 139	1 200	1 232	1 146	100	100	100	100
Veřejné domovy:								
Vydržované	741	776	783	672	65	65	64	59
Řízené	28	32	27	28	2	3	2	2
Dotované	30	28	28	21	3	2	2	2
Nezávislé dětské domovy	59	64	62	54	5	5	5	5
Soukromé dětské domovy	182	202	221	256	16	17	18	22
Se školami	13	14	13	12	1	1	1	1
Dětské domovy jako bytové jednotky	86	84	98	103	8	7	8	9

Zdroj: The Office for National Statistics, 2006

⁷⁵ The Office for National Statistics [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: <http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Statistics/StatisticalWorkAreas/Statisticalsocialcare/DH_4015955>.

Tabulka č. 6 - Počty a procenta domovů, jejich druhy od roku 1995 do roku 1997 a rok 2000 - se zaměřuje na zobrazení kategorií dětských domovů na území Anglie. Mezi léty 1995 a 1997 počty domovů mírně stoupaly, ale do roku 2000 zase poklesly.

V roce 2006 bylo v Anglii a ve Walesu ubytováno pouze 315 dětí – z toho 300 v Anglii. Postupem let se počty dětských domovů snižovaly, v roce 2003 jich bylo 29, o rok později o jeden méně, v roce 2005 24 a v roce 2006 už jen pouhých 22. V roce 2002 bylo obsazeno 93% dětských domovů, v roce 2005 pak 91% a v následujícím roce pouze 81%. V roce 2002 bylo celkově v domovech umístěno 71% chlapců a 29% dívek. O tři roky později pak 64% chlapců a 36% dívek. V roce 2006 strávilo 80% ubytovaných dětí v ústavech méně než 6 měsíců, 15% 6 až 12 měsíců a pouze 5% delší dobu.⁷⁶

Dobrovolníci a jejich práce představují velice vítanou pomoc ve Velké Británii, zatím se ale mohou podílet na ústavní péči jen v takových zemích, kde panuje ekonomický blahobyt a vyšší nezaměstnanost, protože tak mohou být na dobrovolnou práci uvolněni lidé, kteří by jinak byli normálně zaměstnáni. Výhody zapojení dobrovolníků jsou například v tom, že mají na starosti málo klientů a mohou se jim tak více věnovat, jsou ochotní doprovázet klienta i mimo ústav a vyřizovat pro něj i různé záležitosti. Naopak nevýhodou je, že profesionálové je mohou brát jako konkurenty, nemají vhodné vzdělání a v neposlední řadě je instituce nemůže finančně motivovat. Přesto vše musí nalézt jiný způsob motivace, aby ve své práci nadále pokračovali. V České republice veřejnost od dobrovolnictví odradili povinně dobrovolné masové akce vyhlášené za socialismu. „Proto dnes u nás znějí pohádkově zprávy o zemích, kde se třetina veškeré populace (to fakticky znamená skoro všichni dospělí a zdraví lidé) angažuje v nějaké dobrovolnické aktivitě. Naše společnost je zatím v takovém stavu, že se nanejvýš daří organizovat sbírky na dobročinné účely; ochota občanů k dobrovolnické práci je obecně na nízké úrovni.“⁷⁷

⁷⁶ The Office for National Statistics [cit. 2009-02-08]. Dostupný z WWW: <http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Statistics/StatisticalWorkAreas/Statisticalsocialcare/DH_4015955>.

⁷⁷ MATOUŠEK, O., *Ústavní péče*, s. 135.

Tabulka č. 7

**SCHVÁLENÁ MÍSTA A DĚTI UBYTOVANÉ V DĚTSKÝCH DOMOVECH
K 31. 3. PODLE POHLAVÍ, VĚKU, DÉLKY POBYTU A TYPU UMÍSTĚNÍ**

Year: 2004 - 2008 Coverage: England and Wales	numbers					%				
	2004	2005	2006	2007	2008	2004	2005	2006	2007	2008
At 31 March										
Places approved	450	400	390	390	340
Children accommodated	420	365	315	305	280	100	100	100	100	100
Occupancy rate (%)	93	91	81	78	81
Places contracted to Youth Justice Board	285	235	235	235	225	63	58	60	61	65
Sex										
Male	280	230	205	205	185	67	64	64	68	66
Female	135	135	110	95	95	33	36	36	32	34
Age										
Aged under 12	5	10	x	x	x	2	2	x	x	x
Aged 12	25	20	10	x	x	6	5	3	x	x
Aged 13	60	45	40	35	35	15	12	13	12	13
Aged 14	135	125	105	100	95	32	35	33	33	34
Aged 15	110	105	90	95	90	26	29	29	31	33
Aged 16	65	55	50	60	45	16	15	16	19	15
Aged 17	15	5	15	10	10	4	2	4	3	3
Aged 18 and over	0	x	0	0	0	0	x	0	0	0
Length of stay										
Under 1 month	95	95	90	90	65	22	26	29	30	23
1 to < 3 months	135	120	90	95	110	33	33	28	31	39
3 to < 6 months	110	85	75	65	50	27	24	24	22	18
6 to < 12 months	50	45	45	40	40	12	13	15	13	15
12 to < 24 months	20	15	10	15	10	5	5	4	5	4
24 months or more	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Type of Placement										
Child detained or sentenced and placed by the Youth Justice Board	190	190	63	69
Child placed by local authority in a criminal justice context	30	25	10	9
Child placed by local authority on welfare grounds	80	60	27	22

Zdroj: The Office for National Statistics, 2008

V tabulce č. 7 jsou číselně a procentně vyjádřeny údaje od roku 2004 do roku 2008 na území Anglie a Walesu. Například počty ubytovaných dětí, rozdělení podle pohlaví, věku atd. U věku je první kategorie „pod 12 let“, protože ve Velké Británii jsou malé děti v případě zásahu ze strany státu přednostně umisťovány do rodin. V kategorii 18 let a více není zaznamenáno ani jedno dítě a déle než 24 měsíců v ústavech také nikdo nezůstává. Rok od roku se také stále snižují počty ústavních zařízení.

Shrnutí: Velká Británie je země s dlouholetou zkušeností odborné péče o opuštěné děti, kterou neustále zdokonaluje a nepolevuje v tomto svém snažení. Slovensko také přejímá trendy vyspělých zemí a na rozdíl od České republiky už se jeho péče přibližuje západním standardům. Nelichotivě pro nás také vyznívá skutečnost, že Velká Británie má 6x více obyvatel než-li my a v jejích ústavech se nachází přibližně pouhých 6 000 dětí, což ve srovnání s našimi čísly představuje značný nepochměr.

7. ZÁVĚR

20. století a zejména jeho konec se dá označit jako velice složitá doba. Všechno se mění a vyvíjí velice hekticky, rychle a diferencovaně. V dnešních společenských poměrech je dítě do rodiny viděno ze dvou pohledů: 1) jako luxus a 2) jako přítěž. Ohrožení z pohledu rodiny je znát na celosvětovém měřítku přibývajících opuštěných dětí. Dítě tak nedostane často příležitost poznat bezpečí, jistotu a porozumění „rodinného krbu“, paradoxně většinou nejde ani o rodiny, které by žily v bídě. „Připočteme-li ke všem již výše zmíněným faktorům ohrožení to, že ze současného světa nevymizely ani války, hlad, bída, ani přírodní katastrofy, ale ani např. negramotnost, pak dospíváme k závěru, že celý společenský vývoj konce dvacátého století nepřinesl v souhrnu příznivější podmínky pro zdravý vývoj osobnosti, ba vzhledem k tomu, co bylo řečeno lze konstatovat, že spíše naopak.“⁷⁸

Evropské státy, ve kterých nebyl přerušen vývoj demokracie (například Velká Británie), jsou v sociální sféře napřed oproti zemím bývalého komunistického bloku. Je skutečně znát, že ve Velké Británii mají služby sociálního charakteru delší tradici než v České republice a na Slovensku. Zejména na finančních prostředcích a na počtu dobrovolníků, kterých má Spojené království více než my a naši sousedé.

2. světová válka a zejména její konec znamenal pro Českou republiku a Slovensko obrovský pád a krok zpět, protože jsme se dostali do područí Sovětského svazu, který vládl v jednotlivých zemích prostřednictvím komunistických stran. Centralizované rozhodování v Československu způsobilo ekonomickou neefektivnost, soukromá sféra se nemohla rozvíjet vůbec a ústavní péče byla kolektivizována, upravena ne ve prospěch dětí, ale ve prospěch komunistické strany – aby měla vše co nejjednodušší a hlavně pod dohledem. Pedagogové, psychologové a sociální pracovníci mohli ve Velké Británii bez omezení rozvíjet problematiku ústavní péče a vývoje dětí v dětských domovech. V Československu byla kritika komunistického režimu dlouho nepřijatelná. V 60. letech sice přišli Matějček s Langmeierem se svými studiemi a výsledky výzkumu, které hovořily mimo jiné o psychické deprivaci, jejích negativních následcích i tom, jak se jim účinně bránit. Bohužel se jejich pracemi inspirovaly spíše zahraniční státy a my jsme stále pokračovali v zajetých kolejkách dál.

⁷⁸ KRAUS, B., Pohled na dětství na konci 20. století, s. 244.

V českých a slovenských ústavách někde přetrvává problém stereotypů z minulého režimu dodnes. Důležité proto je, aby měl ústav takového vedoucího pracovníka, který chce motivovat své zaměstnance k novému přístupu ke klientům. Protože i když se může zdát, že ústav se vyrovnal evropským standardům, uvnitř ve vztazích může i nadále panovat skličující atmosféra reálného socialismu. Také snižování počtu klientů na pracovníka nemusí nutně vést ke změně k lepšímu, pokud zaměstnanec nemá možnost osobního růstu a příslušného proškolení.

Velká Británie se v oblasti péče o opuštěné děti vyvíjela vždy o něco rychleji než Česká republika a Slovensko. Slovensko se ale v posledních letech inspirovalo západními trendy a jeho vývoj poskočil kupředu. Česká republika má naopak málo odborný přístup k systému péče o děti a méně sociálního citění než Velká Británie.

Naše legislativa je na tom v současnosti asi nejhůře ve srovnání s oběma dalšími státy, protože místo aby pomáhala, občas situaci sociálně-právní ochrany dětí dost komplikuje a i novela zákona o rodině nás v tomto směru nikam kupředu neposunula.

Současný stav dětských domovů je nejlepší ve Velké Británii, protože na celkový počet obyvatel je zde nejméně dětských domovů. Jelikož tento západní stát dává přednost náhradní rodinné péči a nejlépe té krátkodobé s perspektivou co nejbližšího návratu dětí do původní rodiny, odráží se to i na nízkém počtu dětí umístěných v dětských domovech. Slovenská republika v tomto směru také pokročila a mě samotnou překvapilo, že Česká republika je na tom z bývalých postkomunistických zemí nejhůře, nejenom oproti Slovensku.

POUŽITÁ LITERATURA

- BOWLBY, J.: *Child Care and the Growth of Love*. 2. Ed. Harmondsworth 1965. 254 s.
- BUBLEOVÁ, V.: Historický vývoj péče o opuštěné děti. *Náhradní rodinná péče*, 2000, roč. 3. 64 s.
- BURIÁNOVÁ, J., ŠVANCAR, Z.: *Speciálně-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1988. 215 s.
- CIPRO, M.: *Galerie světových pedagogů – první svazek, od starověku k osvícenství*. Praha, nákladem vlastním 2002. 591 s. ISBN 80-238-7452-7.
- CIPRO, M.: *Galerie světových pedagogů – druhý svazek, devatenácté století*. Praha, nákladem vlastním 2002. 637 s. ISBN 80-238-8003-9.
- CIPRO, M.: *Galerie světových pedagogů – třetí svazek, dvacáté století*. Praha, nákladem vlastním 2002. 633 s. ISBN 80-238-8004-7.
- FOUSTKA, B.: *Péče o dítě: sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*. Praha, J. R. Vilímek 1915. 60 s.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského, svazek XV*. Brno, Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě 1910. 516 s.
- KOPIČKOVÁ, B.: Vstup české medievalistiky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy a otazníky. In *Dítě a dětství napříč staletími - 2. Pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002*. 1. vyd. Ed. Jiránek, T., Kubeš, J. Pardubice, Univerzita Pardubice 2003. 260 s. ISBN 80-7194-515-3.
- KRAUS, B.: Pohled na dětství na konci 20. století. In *Dítě a dětství napříč staletími - 2. Pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002*. 1. vyd. Ed. Jiránek, T., Kubeš, J. Pardubice, Univerzita Pardubice 2003. 260 s. ISBN 80-7194-515-3.
- KRAUS, B.: *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha, Portál 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: *Psychická deprivace v dětství*. 3. vyd. Praha, Avicenum 1974. 397 s.
- LENDEROVÁ, M., RÝDL, K.: *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vyd. Praha, Paseka 2006. 376 s. ISBN 80-7185-647-9.

- MATĚJČEK, Z.: *Co děti nejvíc potřebují*. 3. vyd. Praha, Portál 2003. 108 s. ISBN 80-7178-853-8.
- MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*. 1. vyd. Praha, Portál 2003. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, O.: *Ústavní péče*. 2. vyd. Praha, SLON 1999. 159 s. ISBN 80-85850-76-1.
- MORÁVKOVÁ, J.: Problematika týraného, zanedbaného a zneužívaného dítěte na přelomu 19. a 20. století. In *Dítě a dětství napříč staletími - 2. Pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002*. 1. vyd. Ed. Jiránek, T., Kubeš, J. Pardubice, Univerzita Pardubice 2003. 260 s. ISBN 80-7194-515-3.
- MUSIL, J.: *Cyril Stejskal – Život a dílo. Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc, Společnost J. L. Fischera 2005. 126 s. ISBN 80-903449-0-9.
- MUSIL, J.: *Koncepce dětských domovů – Ideový záměr ministerstva školství ČSR*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 37 s.
- MUSIL, L.: *Vývoj sociálního státu v Evropě, čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. 1. vyd. Brno, Doplněk 1996. 256 s. ISBN 80-85765-62-4.
- POLLACHOVÁ, T.: *Úmluva o právech dítěte – Edice: světové dokumenty IX*. Ostrava, Aries 1993. 67 s.
- UNIVERZITA KARLOVA: *Přemysl Pitter : život - dílo - doba : sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.-23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha, Pedagogické muzeum J. A. Komenského 1996. 212 s. ISBN 80-901461-4-7.
- VOCILKA, M.: *Dětské domovy v České republice*. 1. vyd. Praha, Aula 1999. 268 s. ISBN 80-902667-6-2.

Internetové zdroje:

- BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H.: *Děti z ústavů! – Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Liga lidských práv 2007. 72 s. ISBN 978-80-903473-4-2. Dostupný z WWW: <http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf>.
- Český statistický úřad: <http://www.czso.cz/>
- Children Act 1989:
http://www.opsi.gov.uk/Acts/acts1989/Ukpga_19890041_en_1.htm
- Children Act 2004:
http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2004/ukpga_20040031_en_1
- Ministerstvo práce, sociálních vecí a rodiny SR:
<http://www.employment.gov.sk/new/index.php?SMC=1>
- Právní komparativní studie: *Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život* [online]. Praha, Poradna. 132 s. Dostupný z WWW: <<http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/studie.pdf>> ISBN neuvedeno.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky:
<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>
- The Office for National Statistics (Britský statistický úřad):
http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Statistics/StatisticalWorkAreas/Statisticalsocialcare/DH_4015955
- The Workhouse: <http://www.workhouses.org.uk>

Zákony a vyhlášky:

- 94/1963 Sb. - Zákon o rodině
- 2/1969 Sb. - Zákon ČNR
- 279/1993 Z.z. - Zákon o školských zariadeniach
- 359/1999 Sb. - Zákon o sociálně-právní ochraně dětí
- 109/2002 Sb. - Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů
- 36/2005 Z.z. - Zákon o rodine
- 305/2005 Z.z. - Zákon o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele
- 410/2005 Sb. - Vyhláška o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých

Další doplňující literatura:

- DICKENS, Ch.: *Oliver Twist*. Praha, Mladá fronta 1974. 459 s.
- GAVORA, P.: *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno, Paido 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.
- HOLOUŠOVÁ, D., KROBOTOVÁ, M.: *Diplomové a závěrečné práce*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2002. 117 s. ISBN 80-244-0458-3.
- LÉDLOVÁ, L.: *Dobrovolnictví a ústavní zařízení pro nejmenší děti*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2006. 58 s.
- *Sociální práce: Sociálně právní ochrana dětí*, 2006, roč. 4. 152 s.
- ŠANDEROVÁ, J.: *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha, SLON 2006. 209 s. ISBN 80-86429-40-7.

PŘÍLOHY

Seznam tabulek z textu:

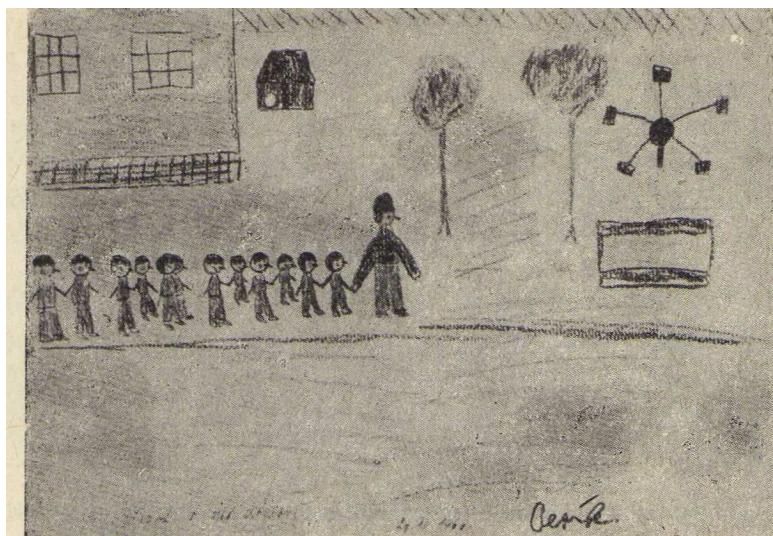
Tabulka 1 - Zařízení pro výkon ústavní-ochranné výchovy – podle zřizovatele a zařízení, stav k 31.10.2007.....	36
Tabulka 2 - Počet umístěných dětí v dětském domově v průběhu roku.....	41
Tabulka 3 - Počet dětských domovů a celkový počet dětí umístěných v dětských domovech.....	42
Tabulka 4 - Formy péče v dětských domovech.....	42
Tabulka 5 - Počty umístěných dětí v jednotlivých formách péče v dětských domovech.....	43
Tabulka 6 - Počty a procenta domovů, jejich druhy od roku 1995 do roku 1997 a rok 2000.....	50
Tabulka 7 - Schválená místa a děti ubytované v dětských domovech k 31.3. podle pohlaví, věku, délky pobytu a typu umístění.....	52

Seznam příloh:

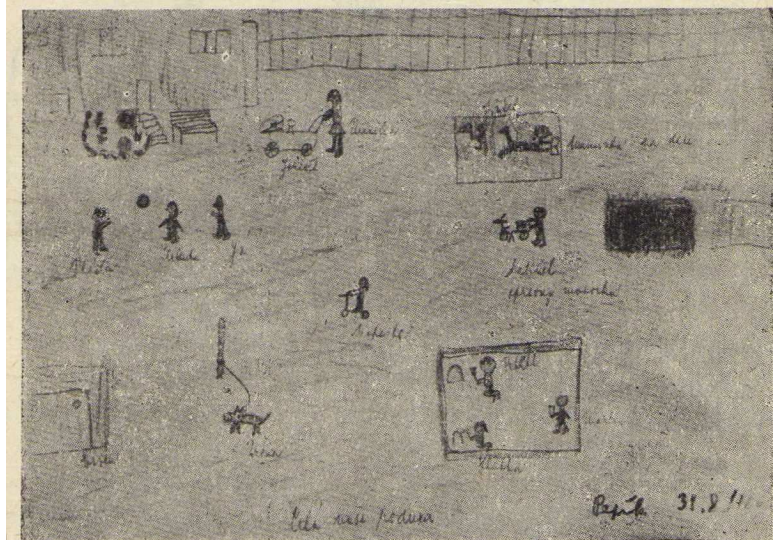
Příloha č. 1: Dětský domov versus rodinné skupiny očima dítěte (Obr. č. 1).....	61
Příloha č. 2: Typy náhradní rodinné péče vznikající od 2. světové války do r. 1967 (Tab. č. 8).....	62
Příloha č. 3: Dětský domov – Budkov (Obr. č. 2).....	63
Příloha č. 4: Dětský domov – Dolní Čermná (Obr. č. 3).....	64
Příloha č. 5: Dětský domov „Dagmar“ – Brno (Obr. č. 4).....	65
Příloha č. 6: Dětské domovy v ČR – celkový přehled, kraje – stav k 15. 10. 2004 (Tab. č. 9).....	66
Příloha č. 7: Zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR 2006/2007 a 2007/2008 (Tab. č. 10).....	67
Příloha č. 8: Kapacita a počet dětí v dětských domovech v ČSR v letech 1973 – 1983, koncem kalendářního roku (Graf č. 1).....	68
Příloha č. 9: Ukázka úplného textu alžbětinského chudinského zákona, r. 1601 (Obr. č. 5).....	69

Obrázek č. 1
DĚTSKÝ DOMOV VERSUS RODINNÉ SKUPINY OČIMA DÍTĚTE

a) život v dětském domově

b) naše rodina

Zdroj: LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*.

Dvě kresby od chlapce, který přešel z klasického dětského domova do rodinné skupiny, kde dva „rodiče“ vychovávají 10 dětí nejrůznějšího stáří. Kresby jasně zachycují rozdíl nejen v celkové úrovni aktivity dětí, ale také v jejím individuálním zaměření.

Tabulka č. 8
TYPY NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE VZNIKAJÍCÍ OD 2. SVĚTOVÉ
VÁLKY DO ROKU 1967

Typ	Celkový počet zařízení	Počet dětí ve skupině	Vychovatelé	V činnosti od roku
Rodinné dětské domovy (jednotlivé rodiny), Anglie, Polsko a jinde	průměrně 10	průměrně 10	manželský pár „otec a matka“	od 2. svět. války, v ČSSR od r. 1965
Dětská vesnička Alberta Schweitzera, Záp. Berlín	50	8 – 10	manželský pár „otec a matka“	1964
Pestalozziho vesnička, Trogen, Švýcarsko	220	18	Hauseltern (manž. pár) 3 – 4 vychovatelé, 1 – 2 pomocní vychovatelé	1964
SOS – dětské vesničky, Rakousko a řada dalších zemí	50 – 300	8 – 10	„matka“ a „teta“	1949
Osady National Children´s Homes, Anglie	100 – 300	7 – 10	„sestra“ a pomocná vychovatelka	od 2. svět. války (založ. r. 1880)
Domov Moše Pijadeho, Jugoslávie	150	až 20	„teta“ nebo „strýc“	po 2. svět. válce
Waisenhaus, Mnichov, BRD	180	13	„matka“ a „teta“	1950
Dětský domov, Kašperské Hory, ČSSR	100	15	dvě „tety“	1967

Zdroj: LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství.*

Přechod mezi rodinou a dětských domovem představují dětské domovy upravené podle klasických bytů. V ČSSR zcela nezávisle na cizích vzorech přeměnil roku 1967 J. Kučera dětský domov v Kašperských horách na takovéto bytové jednotky a vypracoval pro něj i systém výchovných zásad. V Anglii vznikají od 2. světové války rodinné dětské domovy a osady National Children´s Homes.

Obrázek č. 2 - DĚTSKÝ DOMOV – BUDKOV

Zdroj: VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*.

Dětský domov vytvořený v prostorách zámku.

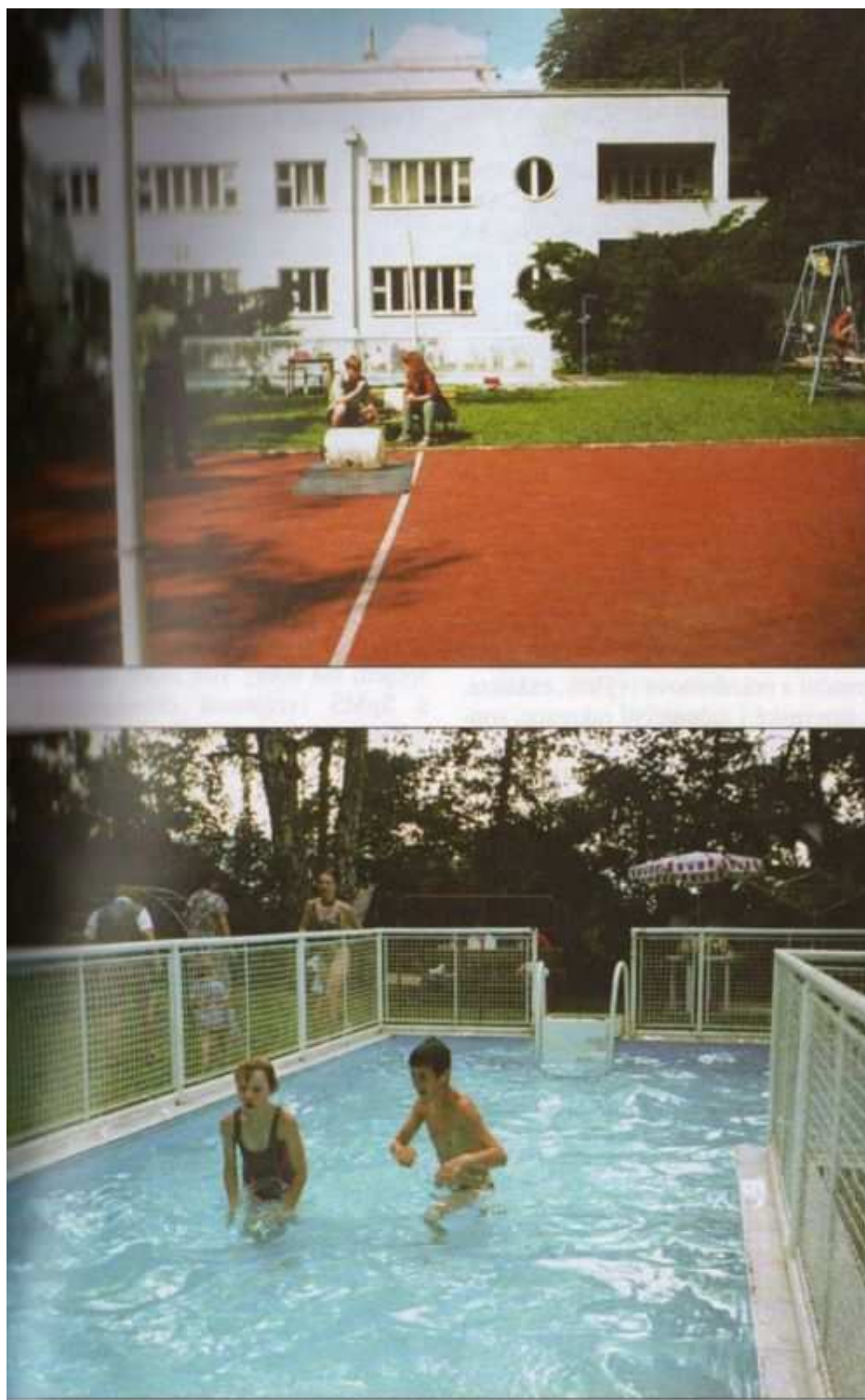
Obrázek č. 3 - DĚTSKÝ DOMOV – DOLNÍ ČERMNÁ

Zdroj: VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*.

Průměrný dětský domov.

Obrázek č. 4 - DĚTSKÝ DOMOV „DAGMAR“ – BRNO

Zdroj: VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*.

Moderní dětský domov.

Tabulka č. 9
DĚTSKÉ DOMOVY V ČR – CELKOVÝ PŘEHLED, KRAJE – STAV
K 15.10.2004

Ukazatel	Počet	
Celkem zařízení	148	
Celkový počet dětí	4 867	
z toho děvčata	2 234	
V celkovém počtu dětí :		
- děti před zahájením školní docházky	371	
- děti plnící povinnou školní docházku	3 262	
- děti po skončení povinné školní docházky	1 234	
Celkový počet pracovníků dětských domovů 1)	3 543	
v tom :		
speciální pedagogové 1)	65	
vychovatelé a pomocní vychovatelé 1)	2 188	
psychologové a sociální pracovníci 1)	125	
zdravotničtí a ostatní pracovníci 1)	1 165	
Ukazatel	počet domovů	počet dětí
Celkem	148	4 867
v tom kraj:		
Hl.město Praha	2	93
Středočeský	15	487
Jihočeský	10	295
Plzeňský	7	278
Karlovarský	8	270
Ústecký	17	766
Liberecký	7	268
Královéhradecký	6	196
Pardubický	7	162
Vysočina	10	293
Jihomoravský	15	353
Olomoucký	13	372
Zlínský	11	287
Moravskoslezský	20	747

1) fyzické osoby

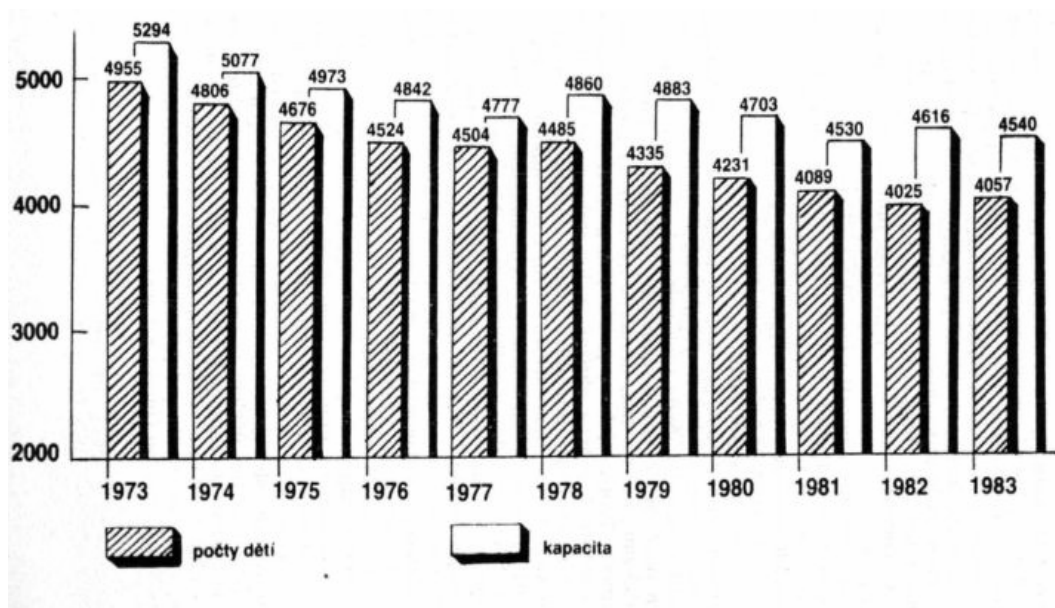
Zdroj: ČSÚ 2006

Tabulka č. 10
ZAŘÍZENÍ PRO VÝKON ÚSTAVNÍ A OCHRANNÉ VÝCHOVY V ČR
2006/2007 A 2007/2008

Typ/Druh zařízení	Ústavy	Lůžková kapacita	Děti			
			celkem	z toho		
				dívky	úplní sirotci	umístění na základě soudního rozhodnutí s ústavní výchovou
Školní rok 2006/07						
Celkem	229	8 380	7 459	2 980	139	6 112
v tom:						
dětský domov	153	5 423	4 815	2 210	52	4 242
dětský domov se školou	28	959	724	150	15	575
výchovný ústav	34	1 449	1 404	387	53	1 094
diagnostický ústav	14	549	516	233	19	201
Školní rok 2007/08						
Celkem	230	8 277	7 427	2 953	116	6 294
v tom:						
dětský domov	155	5 356	4 618	2 123	41	4 207
dětský domov se školou	28	949	674	160	6	571
výchovný ústav	33	1 424	1 430	384	32	1 203
diagnostický ústav	14	548	705	286	37	313

Zdroj: ČSÚ 2009

Graf č. 1
KAPACITA A POČET DĚTÍ V DĚTSKÝCH DOMOVECH V ČSR
V LETECH 1973 – 1983 (KONCEM KALENDÁŘNÍHO ROKU)

Zdroj: BURIÁNOVÁ, J., ŠVANCAR, Z., *Speciálně-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy.*

Z grafu vyplývá, že počty dětí v dětských domovech ve sledovaných letech mírně klesaly, což vyvolává řadu otázek:

1. Jedná se o slabší populační ročníky?
2. Využívá se více jiných forem náhradní výchovy?
3. Přechází více dětí do dětských výchovných ústavů?

Příčinu tohoto jevu je velmi obtížné bez podrobnějšího šetření odhadnout.

Obrázek č. 5
UKÁZKA ÚPLNÉHO TEXTU ALŽBĚTINSKÉHO CHUDINSKÉHO
ZÁKONA (R. 1601)

C A P. II.

An Act for the Relief of the Poor.

BE it enacted by the Authority of this present Parliament, That the Churchwardens of every Parish, and four, three or two substantial Houholders there, as shall be thought meet, having respect to the Proportion and Greatness of the same Parish and Parishes, to be nominated yearly in *Easter Week*, or within one Month after *Easter*, under the Hand and Seal of two or more Justices of the Peace in the same County, whereof one to be of the *Quorum*, dwelling in or near the same Parish or Division where the same Parish doth lie, shall be called Overseers of the Poor of the same Parish: And they, or the greater Part of them, shall take order from Time to Time, by, and with the Consent of two or more such Justices of Peace as is aforesaid, for setting to work the Children of all such whose Parents shall not by the said Churchwardens and Overseers, or the greater Part of them, be thought able to keep and maintain their Children: And also for setting to work all such Persons, married or unmarried, having no Means to maintain them, and use no ordinary and daily Trade of Life to get their Living by: And also to raise weekly or otherwise (by Taxation of every Inhabitant, Parson, Vicar and other, and of every Occupier of Lands, Houses, Tithes impropriate, Propriations of Tithes, Coal-Mines, or saleable Underwoods in the said Parish, in such competent Sum and Sums of Money as they shall think fit) a convenient Stock of Flax, Hemp, Wool, Thread, Iron, and other necessary Ware and Stuff, to set the Poor on Work: And also competent Sums of Money for and towards the necessary Relief of the Lame, Impotent, Old, Blind, and such other among them, being Poor, and not able to work, and also for the putting out of such Children to be Apprentices, to be gathered out of the same Parish, according to the Ability of the same Parish, and to do and execute all other Things as well for the disposing of the laid Stock, as otherwise concerning the Premises, as to them shall seem convenient:

Zdroj: workhouses.org.uk